

Devastace Staroměstského hřbitova v Českých Budějovicích a památkářské snahy o jeho záchranu v letech 1940–1957

Devastation of the Old Town Cemetery in České Budějovice and the Conservation Efforts to Save It in 1940–1957

Martin Gaži

Abstrakt: Hřbitov při kostele sv. Prokopa a sv. Jana Křtitele na severním předměstí Českých Budějovic byl ke svému účelu využíván od středověku do roku 1889. Ještě v první polovině 20. století byl pozoruhodný velkým množstvím hrobek, náhrobků a kovaných i litinových křížů z větší části vzniklých v posledních stu letech jeho původní funkce. Případová studie se pokouší odpovédět na otázky, zda a jak památkáři usilovali o ochranu jeho hodnot, jaké strategie volili a na jaké překážky naráželi. Akutní ohrožení památkových hodnot areálu přinesla válečná rekvizice kovových křížů a mříží v roce 1940, nadto v letech 1943 a 1944 plánovala protektorátní městská správa hřbitov radikálně upravit a proměnit v pietní park. Proti tomuto záměru argumentoval dlouholetý místní konzervátor Adolf Träger, ale i Karl Friedrich Kühn, několik desetiletí činný památkář pověřený vedením centrálního památkového úřadu. Také v poválečném období usiloval Träger o šetrnou kultivaci (tehdy již poškozeného) areálu, aktivity místní samosprávy se ale nedomohl. Nejhorší devastace hřbitov postihla v letech 1954–1957, kdy se – za ostentativního přehlížení příslušníků veřejné bezpečnosti – využíval jako zdroj stavebního materiálu jak pro komunální, tak i soukromé účely. Jako zásadní zdroj informací a podklad pro interpretaci využívá tento článek úřední korespondenci mezi lokálním ochráncem památek, regionálními úřady a památkáři z centrální instituce (zejména Viktorem Kotrbou a Jiřinou Nesvadbíkovou).

Klíčová slova: České Budějovice; dějiny památkové péče; hřbitovy; městská správa; protektorát Čechy a Morava; 50. léta 20. století; konzervátoři památkové péče; Státní památková správa

Recenzovaný odborný článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury (výzkumná oblast Teorie a dějiny památkové péče).

Abstract: The cemetery at the Church of St. Procopius and St. John the Baptist in the northern suburb of České Budějovice was used for its purpose from the Middle Ages until 1889. In the first half of the 20th century it was still remarkable for the large number of tombs, gravestones and wrought and cast iron crosses, most of which were made in the last hundred years of its original function. This case study attempts to answer the questions of whether and how conservationists sought to protect its values, what strategies they chose, and what obstacles they encountered. The wartime requisition of metal crosses and grilles in 1940 brought an acute threat to the site's heritage values, and in 1943 and 1944 the Protectorate municipal administration planned to radically alter the cemetery and turn it into a memorial park. Both Adolf Träger, the long-time local conservationist, and Karl Friedrich Kühn, the conservationist in charge of the central conservation office for several decades, argued against this plan. In the post-war period, Träger also sought to cultivate the (by then already damaged) site in a gentle manner, but the local government's activity was not successful. The cemetery suffered its worst devastation in 1954–1957, when – under the ostentatious disregard of the national security officers – it was used as a source of building material for both municipal and private purposes. This article uses the official correspondence between the local conservationist, regional authorities and conservationists from the central institution (especially Viktor Kotrba and Jiřina Nesvadbíková) as a crucial source of information and basis for interpretation.

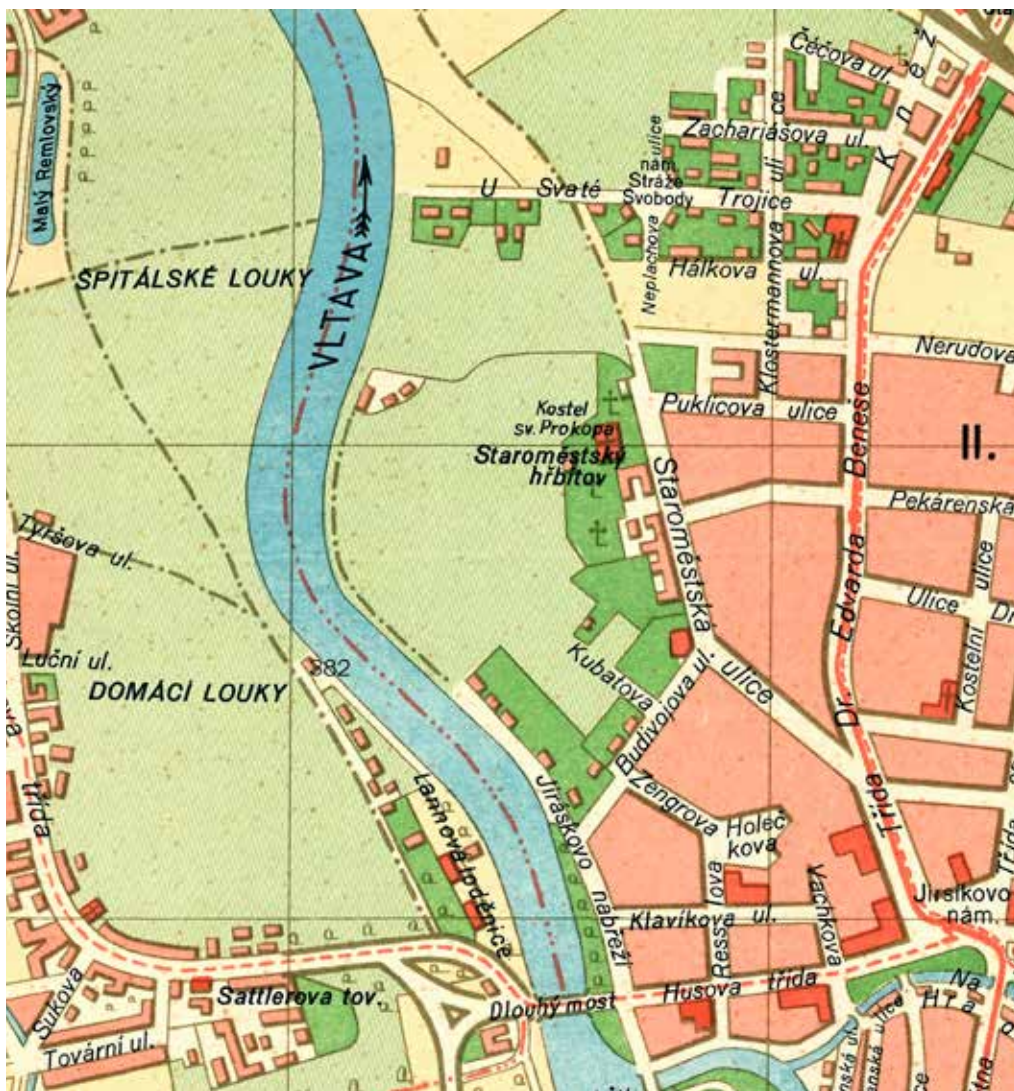
Keywords: České Budějovice; history of conservation; cemeteries; municipal administration; Protectorate of Bohemia and Moravia; 1950s; conservationists of heritage protection; State Heritage Administration

The article was written on the basis of institutional support for the long-term conceptual development of a research organization provided by the Ministry of Culture (research area Theory and History of Heritage Conservation).

Je až s podivem, jak málo odborného zájmu v českých zemích vyvolávají nearcheologické metody výzkumu podoby a společenských vazeb křesťanských a postkřesťanských hřbitovů, tedy pietních míst, která dlouhodobě využívá většina zdejší populace. Důvodů to může mít několik. Tím patrně nejdůležitějším je jejich kontinuální využívání, které se váže na soukromé iniciativy potomků a jež nutně vede k poměrně rychlým proměnám hřbitovního vybavení. Na rozdíl od početně menších komunit, zejména té židovské, na jejichž pohřebištích je možné najít a studovat náhrobky staré i několik staletí,¹ v křesťanských souvislostech se výzkum sepulkrálií většinou váže na historické artefakty určené pro interiéry liturgických prostorů. Výjimky jsou pouze jednotlivé, vesměs spojené se zachováním jejich umělecky a kulturněhistoricky cenných součástí (nejtypičtěji pražské Olšany a malostranský hřbitov),² architektonických kvalit (barokní unikát ve Střílkách u Brna),³ popřípadě s mapováním jednotlivých náhrobků a hrobek v rámci kompletování biografii jednotlivých umělců (kupř. Jan Kotěra, Josef Gočár či František Bílek). Hluboký zájem o specifika sepulkrálních památek vedl užší okruh badatelů k organizaci opakovaných odborných kolokvií,⁴ vytvoření rozsáhlé monografie o význačných středověkých artefaktech⁵ či k průzkumu hřbitovů na území několika moravských okresů.⁶ Za zvláštní připomínku stojí i práce zaměřené na výzkum funerální litiny.⁷ Na jihu Čech se do širšího obecného povědomí nejhlouběji propisaly lidové postbarokní Albrechtice nad Vltavou či Chýnov spjatý s díly sochařů Františka Bílka, Antonína Bílka a Karla Gabriela.⁸ Také pro některé další venkovské i městské nekropole jsou k dispozici nárazovitě vzniklé přehledy informací (v dobrém slova smyslu) vlastivědného výzkumu.⁹ Vnímání památkové hodnoty hřbitovních areálů či jejich součástí většinou narůstá v souvislosti se zvětšující se cézurou od ukončení jejich užívání, což můžeme sledovat zejména v oblastech, kde do čtyřicátých let 20. století žilo převážně německojazyčné obyvatelstvo a kontinuita jejich osídlení byla přerušena. Obnovování historické paměti krajiny se může, alespoň v jednotlivých případech, pojít právě s úsilím o obnovu lokálních hřbitovů.¹⁰

Stále ale víme jen velmi málo o tom, na jakou tradici by mohlo úsilí o zachování takto specifických památkových hodnot navazovat, respektive, jestli dějiny tuzemské

- 1 Pro jihočeskou oblast blíže důkladné zpracování tématu POLAKOVIČ, Daniel – STEINOVÁ, Iva – VLADAŘOVÁ, Petra, *Židovské hřbitovy na jihu Čech*, České Budějovice 2021.
- 2 Blíže KALINOVÁ, Gabriela – HNOJIL, Adam a kol., *Malostranský hřbitov. Historie a současnost*, Praha 2016; SOUKUPOVÁ, Blanka, *Olšanské hřbitovy – „velkoměsto mrtvých“ na konci 19. a ve 20. století*. Odborný a občanský zájem, *Epigraphica & Sepulcralia*, 2022, roč. 12, s. 231–248; TISCHEROVÁ, Jana, *Pražské hřbitovy, pohřebiště a sepulkrální památky*, Praha 2023.
- 3 Blíže STEHLÍK, Miloš – MALÝ, Tomáš – KONEČNÝ, Michal – SUCHÁNEK, Pavel, *Hřbitov ve Střílkách. Příběhy barokního torza*, Kroměříž 2021.
- 4 Ediční řada *Epigraphica & Sepulcralia* dlouhodobě organizovaná Jiřím Roháčkem.
- 5 CHLÍBEC, Jan – ROHÁČEK, Jiří, *Monumenta mortis et memoriae. Sepulkrální skulptura ve výtvarné kultuře českého středověku*, Praha 2022.
- 6 SKŘEBSKÁ, Renata, *Sepulkrální památky okresu Prostějov*, Praha 2010; SKŘEBSKÁ, Renata, *Sepulkrální památky okresu Přerov*, Ostrava 2019.
- 7 BĚLOVÁ, Jana, *Funerální litina ve střední Evropě*, nepublikovaná dizertační práce, Praha: Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy 2011; BĚLOVÁ, Jana, *Litinové náhrobky Malostranského a Olšanského hřbitova v Praze*, in: *Tradice a současnost železářské výroby VII. Materiály z konference konané v Muzeu Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech ve dnech 9.–10. 10. 2013*, Rokycany 2013, s. 3–9; BĚLOVÁ, Jana – LANG, Martin, *Hřbitove, hřbitove, zahrado železná. Funerální litina hřbitovů na Brdech, Podbrdsku a v okolí*, Hostivice 2013.
- 8 I v publicisticky laděné literatuře se k jihu Čech obvykle váží právě tyto dvě hřbitovní lokality a několik jednotlivých hrobek a kaplí, např. MUDROVÁ, Ivana, *Tajnosti českých hřbitovů*, Praha 2013, s. 182–216.
- 9 Pro jihočeskou oblast výběrově: MALÝ, Jaromír, *Albrechtický hřbitůvek*, b. m. 1947; PIZINGER, Josef, *Albrechtický hřbitovní areál*, Albrechtice nad Vltavou 1987; KOVÁŘ, Daniel, *Budějovické hřbitovy. Malý kulturně-historický průvodce*, České Budějovice 2001; MUSILOVÁ, Jitka, *Kapličky hřbitov Albrechtice nad Vltavou*, Čerčany 2015; ZEMAN, Martin, *Památky vojenské historie podunajské monarchie na Písecku. Vojenské hřbitovy, hroby, pomníky a památníky, Památky jižních Čech*, 2018, roč. 9, s. 67–100; VOŠTA, Karel, *Průvodce po uměleckých dílech hřbitova v Chýnově*, Chýnov 2022.
- 10 Blíže příručka Úřadu vlády ČR k péči o opuštěné německé a další hroby na hřbitovech v České republice, Praha 2017, https://mmr.gov.cz/getmedia/414410c8-7132-4616-96b0-2243e24448d5/prirucka_nemecke_hroby.pdf.aspx?ext=.pdf.

Obr. 1. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, jeho urbanistická situace na severním předměstí a rozsah před rozsáhlými úpravami, *Orientační plán Českých Budějovic a okolí*, ak. arch. J. Šesták, 1948, zdroj: SOKA České Budějovice, Sbirka map, plánů a atlasů, desky č. 12, inv. č. 1205

památkové péče takové kapitoly vůbec zahrnují.¹¹ Když se před sedmi lety autor tohoto textu snažil rozklíčovat zákulisí snah okresního konzervátora Karla Kakušky o záchranu jedné z architektonicky pozoruhodných hrodek na Staroměstském hřbitově v Českých Budějovicích,¹² pochopil záhy, že děje, jejichž stopy zachycují prameny z přelomu padesátých a šedesátých let 20. století, předcházela starší a dlouhodobější devastace tohoto památkově cenného území. Ostatně jednou z nejstarších písemností, jež souvisí s působením nově vzniklého Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody v Českých Budějovicích, je návrh na sestavení a opravu zdejších rozbitých náhrobků. Dokument vznikl na počátku roku 1959, přičemž neradostný stav byl zjevně výsledkem

¹¹ Na jihu Čech s výjimkou materiálové studie LAVIČKA, Roman, *Hřbitovní zeď v Albrechticích nad Vltavou. Zrcadlo památkové péče na jihočeském venkově druhé poloviny 20. století*, *Památky jižních Čech*, 2009, roč. 2, s. 9–40.

¹² GAŽIL, Martin, *Hrobka rodiny Rosenauerů v Českých Budějovicích. Konzervátorův marný boj o zachování „politicky neúnosné“ památky v letech 1958–1962*, *Památky jižních Čech*, 2017, roč. 8, s. 29–35.

mnoho let trvajícího ničení.¹³ Některé informace o degradaci hřbitova, který se ke svému původnímu účelu, tedy pohřbívání, z moci úřední přestal využívat již roku 1889, pronikly i do odborně-popularizační literatury. Většinou ale poukazují na interpretačně jen těžko uchopitelný „vandalismus“, čímž evokují náhodné činy bez jasnějších záměrů.¹⁴ Jen velmi málo víme o pokusech moderní památkové péče tento areál chránit. Již zběžný pohled na zelení romanticky zarostlé zbytky náhrobníků za zdí obklopující plochu při kostele sv. Prokopa a sv. Jana Křtitele, svědčí v první řadě o tom, že se do dnešních dnů velmi mnohé zachovat nepodařilo. Je známo, že k výraznému zmenšení plochy hřbitova došlo v průběhu šedesátých let 20. století a že to souviselo s výstavbou velkokapacitních sídlišť v blízkém okolí.¹⁵ Nabízí se tudíž legitimní otázka, zda v rámci dobového systému památkové péče probíhaly snahy o zachování podoby tohoto areálu, a pokud ano, jaké strategie jejich aktéři volili a na jaké překážky naráželi.

Počátky památkářsky motivovaného zájmu

Klub Za staré Budějovice, „obránná družina“, která měla „svými radami a propagací myšlenky zachování alespoň zmírniti škody na obraze města prováděné“,¹⁶ se možností ochrany Staroměstského hřbitova, a to s poměrně velkým nasazením, věnovala již v prvních letech po svém vzniku v roce 1912.¹⁷ Při volbě prvních konkrétních cílů Klubu sehrál roli i fakt, že město v té době postrádalo veřejné angažmá okrašlovacího spolku. Ochranu památek i péči o veřejné prostory (včetně zeleně) zde tudíž mohla a chtěla ve velice omezené míře řešit pouze sdružení, jež primárně fungovala pro jiné účely, jako např. Geselligkeitsverein (založený roku 1840), Deutscher Böhmerwaldbund (v Budějovicích etablovaný od roku 1884) či Spolek jihočeských turistů (založený roku 1891, od roku 1907 nazývaný odborem Klubu českých turistů).¹⁸ Již na ustavující schůzi památkově orientovaného sdružení řečníci zdůrazňovali nutnost nespojovat jeho aktivity se zaslepenou negací jakýchkoliv změn. Klub měl vstupovat do diskuse a zasazovat se o aktivní usměrňování veřejných investic, a to i v případě hájení a promyšlených úprav „zanedbaných sadů, stromořadí a hřbitovů“. Na veřejné mínění jistě měla dopad i snaha nevyhrocovat nacionální rozepře, což se do značné míry týkalo i Staroměstského hřbitova, kde se na náhrobcích nacházely jak německé, tak i české nápisy.

Českobudějovické Pražské předměstí, místo předlokační osady zvané Budivojovice či Budvovz, jemuž se postupně začalo říkat Staré Město, si v rámci různorodé zástavby situované mimo centrum drželo (z hlediska právněhistorického poněkud nelogicky) postavení do značné míry privilegované.²⁰ Aktivity Klubu se rozvíjely v době, kdy tato „původní česká osada vítkovická“ zahrnovala drobné domky s barokními nebo barokizujícími štíty a časopis Svazu českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny

13 Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, spisovna, složka ČB 826 – České Budějovice, kostel sv. Jana Křtitele a sv. Prokopa, hřbitov, návrh úpravy Staroměstského hřbitova, první etapa – sestavení náhrobků, razítko dodavatele: Stavopodnik. Lidové stavební a údržbové družstvo České Budějovice, nedatováno [1959], do přiloženého plánu byla zhruba zakreslena poloha 33 upravovaných náhrobků, dalších 17 mělo být vybráno dle dohody s KSSPPOP.

14 Např. BINDER, Milan – KOVÁŘ, Daniel, *Sady, parky, aleje. Historie a současnost veřejné zeleně v Českých Budějovicích*, České Budějovice 2020, s. 113.

15 Tamtéž, s. 114; KOVÁŘ, D., *Budějovické hřbitovy*, s. 16.

16 WIRTH, Zdeněk, *Stará venkovská města II. Č. Budějovice, Za starou Prahu. Věstník Klubu Za starou Prahu*, 1913, roč. 4, č. 2–3, s. 11.

17 Klub byl založen roku 1912, kauzu navrhovaného zrušení hřbitova řešil v letech 1913 a 1914. Blíže b. a., *Zprávy z odborů, Za starou Prahu. Věstník Klubu Za starou Prahu*, 1914, roč. 5, č. 1–3, s. 20.

18 Blíže KING, Jeremy, *Budweisers into Czechs and Germans*, New Jersey 2002, zvl. s. 65–79; ŠTUMBAUER, Jan, *Historie českobudějovické turistiky od jejich počátků do roku 1938, Studia Kinanthropologica*, 2021, roč. 22, č. 1, s. 47–48; KURZ, Michal, *Sokolský ostrov v Českých Budějovicích a spory o jeho budoucnost v letech 1912–1915*, dostupné online: http://www.regionalnirozvoj.eu/sites/regionalnirozvoj.eu/files/05_sokolsky_ostrov_f.pdf [14. 03. 2024]. Srov. <https://www.encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/spolky-a-sdruzeni> [14. 03. 2024].

19 b. a., Klub „Za staré Budějovice“, *Jihočeské listy* z 16. října 1912, roč. 18, č. 120, s. 1–2.

20 Přehledně LAVIČKA, Roman – ČAPEK, Ladislav – FRÖHLICH, Jiří – HAVLICE, Jiří – KRAJÍČ, Rudolf – REITINGER, Lukáš, *Královská založení na jihu Čech za vlády posledních Přemyslovců, České Budějovice 2016*, s. 222–223.

Obr. 2. České Budějovice, kostel sv. Prokopa a Jana Křtitele obklopený Staroměstským hřbitovem, pohled od jihovýchodu, foto: Krejčí, kolem roku 1930, zdroj: SOkA České Budějovice, Sběrka fotografií a pohlednic Jiřího Dvořáka, krabice F 1, sign. LXXVIII, inv. č. 3189

považoval toto prostředí za jediné, které mezi českobudějovickými předměstími „neuráželo“ krasocit jeho příznivců.²¹ K zájmu turistů dozajista významně přispíval i kostelní areál s historií počínající na počátku 13. století. Adolf Träger v rámci svého veřejně formulovaného odporu proti zamýšlenému „puristickému oproštění“ kostela od souladně působícího prostředí hřbitova spolupracoval se Zdeňkem Wirthem, budoucím prvním mužem tuzemské památkové péče, který v těsně předválečné době na Českobudějovicku připravoval soupis památek.²² Již tehdy se podařilo dospět ke kompromisnímu řešení, v jehož rámci se měla mladší část hřbitova přeměnit na park, zatímco starší si měla zachovat stávající podobu.²³ Na realizaci dohodnutého řešení ale nedošlo, snad i proto, že propukla válka a Wirth byl odveden na frontu. V prvorepublikovém dvacetiletí, alespoň můžeme-li tak soudit na základě dochované úřední korespondence, hřbitovu žádná závažnější příkoří nehrozila.²⁴ Za připomenutí v této souvislosti jistě stojí skutečnost, že si Adolf Träger v druhé polovině třicátých let nedaleko něho vystavěl rodinný dům,²⁵ vykonával tedy v jeho okolí i na něm samém pravidelný dohled.

21 TRÄGER, Adolf, *Staré Budějovice, Krása našeho domova. Měsíčník pro okrašlování, zalesňování a pro ochranu domoviny*, 1913, roč. 9, č. 2, s. 21.

22 TRÄGER, Adolf, *25 let Klubu Za staré Budějovice. 1912–1937*, České Budějovice [1937], s. 5. „Purismus“ byl v památkářských kruzích soustředěných kolem Klubu Za starou Prahu ztotožňovaný s protipamátkovými přístupy. Na stole však již naštěstí neležel puristický projekt, který pro regotizaci kostel připravil Bernhard Grueber v roce 1873. K němu blíže BINDER, Milan – KOVÁŘ, Daniel, *Projekty ze šuplíku. Nerealizované nápady, které mohly změnit České Budějovice*, České Budějovice 2018, s. 50–53.

23 KOVÁŘ, D., *Budějovické hřbitovy*, s. 15.

24 Okresní konzervátor zde pouze ve spolupráci se zástupcem pražského Státního památkového úřadu Josefem Šebkem dohlíželi na opravu vnějšího pláště kostela. NA, SPS, inv. č. 229, sign. 30 – Místa, České Budějovice, kart. č. 113, dopis Adolfa Trägra adresovaný Státnímu památkovému úřadu (dále jen SPÚ) v Praze 17. 4. 1936.

25 RŮŽIČKOVÁ, Daniela, Adolf Träger (1888–1965). Malíř, památkář, muzejník a pedagog, *Zprávy památkové péče*, 2018, roč. 78, č. 5, s. 528.

Obr. 3. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, v popředí klasicistní pomník Amálie Rocheltové, foto: Krejčí, kolem roku 1930, zdroj: SOKA České Budějovice, Sběrka fotografií a pohlednic Jiřího Dvořáka, krabice F 1, sign. LXXVIII, inv. č. 3207

Protektorátní pokusy o úpravu hřbitova a památkářské reakce na ně

V době okupace nastala pro památkovou péči v jihočeské metropoli těžká doba. Činnost ochrannářského Klubu byla pozastavena a Trägrovi sice byla ponechána funkce konzervátora, ovšem bez možnosti jakkoliv prakticky vstupovat do městských rozhodnutí.²⁶ Zděšení u něho brzy vyvolala informace o rekvizičním zabavení starých křížů a mříží, které začalo probíhat, aniž by kdokoli zohledňoval jejich kulturněhistorickou hodnotu. Vládou do vedení města dosazený komisař Friedrich David, ani nikdo z jeho podřízených, s konzervátorem žádnou komunikaci nenavázal. Träger tudíž zjistil rozsah možných škod až ve chvíli, kdy akce započala. Neváhal se však u vrchního představitele města přihlásit s žádostí o přijetí, přičemž se snažil vyjmout z bezhlavé rekvizice alespoň nejcennější kusy, například kovové součásti náhrobku Františka Eusebia Daublebského ze Sternecku, legendami opředeného purkmistra z přelomu 18. a 19. století. „Řada věcí zatím se zachovala,“ psal pražským kolegům v říjnu 1940, „neznám ovšem rozsah další a směrnice pro výběr.“ Stěžoval si, že informace k němu nedorazily ani od města, ani od pražského památkového úřadu, jehož pracovníky zřejmě také nikdo neinformoval. „Hlavně lituji, že včas nebylo možno věci jak vcelku pohledově (malebnost), tak detailně vyfotografovati pro archiv“, a nejvíce pak želel nezvyklých „empírových mříží čistě geometr[ických] tvarů.“²⁷

Další vlna úprav hřbitov zasáhla v roce 1943. Vyhláškou Friedricha Davida (kterému byl v roce 1942 úředně propůjčen titul starosty²⁸) měl být hřbitov od počátku následujícího

26 Blíže tamtéž, s. 528.

27 NA, SPS, inv. č. 229, sign. 30 – Místa, České Budějovice, kart. č. 113, dopis Adolfa Trägra adresovaný Památkovému úřadu v Praze 11. 10. 1940.

28 Blíže DVOŘÁK, Jiří – KOVÁŘ, Daniel – NIKRMAJER, Leoš – PETRÁŠ, Jiří – CIGLBAUER, Jan – HIEKE, Erik – KOZEL, Petr – ŠILHA, Jiří, *České Budějovice pod hákovým křížem*, České Budějovice 2015, s. 29.

Obr. 4. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, hřbitovní výklenková kaple rodiny Kärberovy s kovovou mřížkou, foto: po 1930, zdroj: SOkA České Budějovice, Sbírka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

roku zrušen, jeho povrch srovnán na úroveň okolí a význačné pomníky přeneseny „na vhodné místo“. Träger si tehdy sliboval zastání u prof. Karla Friedricha Kühna, v oboru dlouhodobě působícího pedagoga a mimořádně zkušeného památkáře,²⁹ který už za první republiky mimo jiné vyjadřoval své porozumění hodnotám starých hřbitovů.³⁰ Od roku 1942 byl navíc pověřen vedením památkového úřadu a v Praze se následně intenzivně zabýval ochranou historického dědictví před válečnými hrozbami.³¹ O jeho působení na jihu Čech dosud víme poměrně málo, výše citovaná odborná literatura v této souvislosti připomíná pouze jeho podíl na stavební úpravě českokrumlovské radnice. Zajímal se nicméně též o České Budějovice. Ve věci Staroměstského hřbitova upozornil v závěru března 1943 Friedricha Davida – pravděpodobně po předchozím Träggrovi

29 Blíže ZEMAN, Jaroslav, *Pozapomenutý historik umění Karl Friedrich Kühn (1884–1945)*, *Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci*, Liberec 2007, s. 85–89; UHLÍKOVÁ, Kristina, Kühn, Karl Friedrich, in: *Biografický slovník památkové péče*, dostupné online: <http://www.npu.cz/biograficky-slovník-pamatkaru-l/kuehn-karl-friedrich/>, publikováno 23. 10. 2013 [18. 04. 2024].

30 Např. KÜHN, Karl Friedrich, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg, Brünn – Prag – Leipzig – Wien* 1934.

31 KADLECOVÁ, Žaneta, *Ochrana sakrálních památek na území hlavního města Prahy v období protektorátu Čechy a Morava*, in: *Vidět – Slyšet – Číst – Rozumět. Sborník příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských studijních programů*, NOVÁ, Magdaléna – OPATRná, Marie (edd.), Praha 2015, s. 217–222. Jiné odborné práce poměrně bohatou Kühnovu činnost nezachytily. Např. HOŘEJŠ, Miloš, *Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*, Praha 2013; BIEGEL, Richard, *Město v bouři. Urbanismus a architektura historického centra Prahy 1830–1970*, Praha 2022.

Obr. 5. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, kovaný kříž s pozdně empírovými výzdobnými prvky, v pozadí zdobná litinová mřížka, foto: po 1930, zdroj: SOKA České Budějovice, Sběrka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

avízu – na možnost finanční podpory Ministerstva školství a osvěty. Dosazenému starostovi přitom dával najevo, že jeho žádost památkový úřad podpoří jedině v případě, pokud se podaří ochránit hřbitov před celkovým zplanýrováním a začlenit jej do širší koncepce územního plánu. Hlavní hodnotový argument nesl výraznou dobovou relevanci: starý hřbitov „... pro město Budějovice představuje kus německé historie“. Také spisová poznámka památkového úřadu z té doby kladla na první místo informaci, že se na hřbitově nacházely zejména náhrobníky německých rodin.³² Kühnovy rady neobsahovaly požadavek kompletního zachování hřbitovní výbavy, ochraně měly podléhat pouze vytríděné kusy kamenných náhrobků a železných křížů. Přestože kladl důraz nejen na jejich uměleckou hodnotu, nýbrž i na malebnost v jejich umístění a tvarech, „zachování celkového obrazu“ si v jeho pojetí neprotiřečilo s poměrně razantní přeměnou areálu. Nijak nerozporoval užívání pohřebiště jako „zahradně“ koncipované plochy (*Gartenanlage*). Větší část křížů měla být shromážděná okolo kostela a část rozeseta na trávníku pod stromy v jeho blízkosti.³³

32 NA, SPS, inv. č. 229, sign. 30 – Místa, České Budějovice, kart. č. 113, Aktenvermerk z 29. 3. 1943.

33 Tamtéž, kopie dopisu Karla Kühna adresovaného budějovickému starostovi 31. 3. 1943: „Vom Standpunkt der Denkmalpflege halte ich es für dringend notwendig, diesen Friedhof in seiner Gesamtanlage zu erhalten, weil er ein Stück deutscher Geschichte der Stadt Budweis bedeutet. Die Absicht eine Gartenanlage daraus zu machen ist begrüßenswert. Es empfiehlt sich die wertvollen Grabsteine zu erhalten. Diese Absicht muss aber mit grösster Vorsicht durchgeführt werden, damit das Gesamtbild erhalten bleibt. Ich empfehle bei der Auswahl der Grabsteine sich nicht nur auf den künstlerischen Wert der Grabsteine zu beschränken, sondern auch die malerische Anlage, den Namen, die Form

Obr. 6. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, litinový náhrobek rodiny Hannovy zdobený nárožními akroteriiemi, stuhami a festony, foto: po 1930, zdroj: SOKA České Budějovice, Sběrka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

O několik měsíců později oslovil Adolf Träger pražský památkový úřad znovu. V místních novinách se v krátké noticce dočetl, že má být Staroměstský hřbitov definitivně zrušen, přičemž se většina jeho plochy přemění na pietní park a pouze výrazně menší část v těsné blízkosti kostela zůstane uchovaná ve hřbitovní podobě. Z neoficiálních zdrojů se přitom dozvěděl, že městský stavební úřad věc projednává s centrálními památkáři po vlastní ose. Jistě tušil, že informace, které vedení města do Prahy poskytuje, nemusí být relevantní a že si realitu upravuje ve prospěch svého záměru. Träger proto zdůrazňoval, že hřbitov „i přes určité materiální škody způsobené sběrem železného šrotu, který bohužel v poslední době není prováděn zcela odborně“, stále vykazuje významné umělecké i kulturně-historické hodnoty, a tudíž „stále existuje možnost uchování jeho malebné podoby“.³⁴

Starosta David, ač se jako shora dosazený nástroj Říše veřejně projevoval programově tvrdým jazykem rozkazů a nařízení, byl – když vycítil možnost vlastního

der Gedenkplatte als Merkmale zu beachten, die für die Erhaltung mitsprechen. Am besten wäre es, wenn das Stadtbauamt einen Plan für die geplante Sicherung ausarbeiten würde. Es ist dabei nicht notwendig, dass alle Eisenkreuze um die Kirche herumgestellt werden, sondern es könnten ruhig einzelne der Grabsteine unter den Bäumen in der zukünftigen Rasenfläche bleiben.“

34 Tamtéž, dopis Adolfa Trägra adresovaný Památkovému úřadu v Praze 10. 11. 1943: „Auch trotz einer gewissen, durch die in der letzten Zeit leider nicht ganz Fachgemäß durchgeführte[n] Alteisensammlung verursachten materiellen Beschädigung hat der Friedhof immer noch seinen Kunst und Kulturhistorischen Wert und es besteht da noch immer die Möglichkeit, sein malerisches Bild zu erhalten.“

Obr. 7. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, litinový náhrobek ředitele školy Kajetána Bernerta s motivem kotvy, kříže a štítu, foto: po 1930, zdroj: SOKA České Budějovice, Sběrka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

prospěchu – i bytostným populistou. Dával najevo, že v záměru úpravy hřbitova na park nevidí žádný problém, přičemž důvod byl prostý: problém nepocitují ani obyvatelé města a naplňování záměru probíhá už v jeho počáteční fázi naprosto hladce. Ve stanovisku, které poslal pražskému památkovému úřadu, se na jednu stranu ohrazoval proti „domněnce“, že by město preferovalo odstranění náhrobků, na druhou stranu ale razantní postup při úpravě hřbitovní plochy a priori legitimizoval tím, že o staré kameny a kříže současní obyvatelé projevují jen malý zájem. Tvrdil, že pokud by místní na jejich zachování trvali, úřad by jistě oprávněnost jejich požadavků „zvažil“. Zaštiťoval se při tom prastarým plánem rekultivace plochy, který existoval již před první světovou válkou, přičemž jeho odložení přičítal pouze dobovému nedostatku financí a tehdy naléhavějším starostem rakouských úřadů.³⁵ Nijak nereflektoval

35 Tamtéž, dopis budějovického starosty adresovaný památkovému úřadu v Praze 23. 11. 1943: „Die Annahme, dass die Grabsteine aus dem Altstädter Friedhof in Budweis [...] entfernt werden sollen, trifft nicht zu. Ich gestatte mir, eine Abschrift der Kundmachung beizufügen. Die Kundmachung ist auf Grund der bisherigen Erfahrungen abgefasst worden. Der Erfolg kann insofern als restlos gesichert angesehen werden, als in den Besprechungen mit den Interessenten völliges Einverständnis über die vom Denkmalamt und der Stadt Budweis geplanten Massnahmen erzielt wurde. Nur in einem einzigen Falle ist bisher das Ansuchen gestellt worden, die Gebeine eines Verstorbenen auf den neuen Friedhof zu überführen. Im übrigen ist festgestellt worden, dass nur Wenige Interesse an der Erhaltung der Grabsteine oder Grabmale gezeigt haben. So weit Wünsche hinsichtlich der Aufstellung oder Anbringung geäußert wurden, konnte die Berücksichtigung in Aussicht gestellt werden. Nach Aussage alter Budweiser Einwohner soll die Einebnung bereits vor dem Weltkrieg geplant gewesen sein. Die Durchführung soll nur der Ausbruch des Krieges verhindert haben. Die Gründe für die jetzige

Obr. 8. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, kamenný náhrobek rodiny Kratkých s litinovým reliéfem, foto: po 1930, zdroj: SOKA České Budějovice, Sběrka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

ani letitý odpor kulturně angažované veřejnosti v Klubu Za staré Budějovice, ba ani ochránářskou součinnost, kterou v této věci dlouhodobě projevovala německá sekce tehdejšího zemského konzervatorátu. Adolf Träger přitom zdůrazňoval, že petici proti ničení hřbitova kdysi podepsal i Rudolf Hönigschmid, jedna z největších autorit památkové péče v německojazyčných oblastech českých zemí nejen v prvních dekádách 20. století, ale i ve čtyřicátých letech. Předpokládal jistě, že když Hönigschmid na podzim roku 1938 stanul v čele Úřadu pro památkovou péči a muzejnictví Říšské župy Sudety, musel názor, který hájil, v očích oficiální městské reprezentace nutně nabýt na váze.³⁶

Jako zvlášť pozoruhodný pramen, který poskytuje informace jak o stavu hřbitova v závěru roku 1943, tak i o městských záměrech jeho úpravy na pietní park, můžeme vnímat dopis, který podepsal starosta David. Byl určený do rukou Karla Friedricha Kühna a odeslaný – pravděpodobně pod časovým tlakem – v době, kdy se rýsovala šance na finanční subvenci ze strany Ministerstva školství. Asanační práce se v té době již prováděly na ploše jižně od kostela, srovnávala se zde nivelita a odstraňovala se vymezení jednotlivých hrobových míst. Hrobek se zásah netýkal. Důraz na

reibungslose Durchführung sind zweifellos auf diese Tatsache zurückzuführen. Nach Abschluss der Bestandsaufnahme werde ich mir erlauben, Ihnen einen Uebersichtsplan zuzusenden, in dem die Neuauflagen bzw. Wiederherstellungen eingetragen sind.“

36 Tamtéž, dopis Adolfa Trägra adresovaný Památkovému úřadu v Praze 10. 11. 1943. UHLÍKOVÁ, Kristina, Rudolf Hönigschmid: německý památkář v Československu, *Zprávy památkové péče*, 2018, roč. 78, č. 5, s. 522–524.

Obr. 9. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, litinový náhrobek s pseudogotickým tvaroslovím, foto: Bildstelle Stadt Budweis, foto: kolem roku 1940, zdroj: SOKA České Budějovice, Sbírka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

svědectví místa o německé historii města, na němž památkář Kühn do té doby stavěl svou argumentaci, si vedení města přebralo v tom smyslu, že je zapotřebí zachovat především nápisy zachycující jména pohřbených. Pokud se nacházela na sériově vyráběných litinových křížích, které si nezasluhovaly zvláštní ochranu, měly z nich být nápisové desky demontovány a opatřeny jednoduchými tyčkami, umožňujícími jejich zasazení do země. Přitom měly být dobře viditelné „i na nesečených trávnících“ a instalovány pod jednotným úhlem. Do terénu se měly vleže, nebo nastojato zapustit také kamenné náhrobky. Výsledkem zásahu měla být přehledná struktura, která by uspokojila jak příbuzné zemřelých, tak i genealogy (v dopise se užívá výraz *Familienforscher*). Nápisové desky se měly kombinovat s jednotně zhotovenými podstavci z litografické břidlice, těžené v okolí bavorského Solnhofenu. Překrývat je měly plechové stříšky se srolovanými konci. Železné ohrádky a kříže, které byly vytrženy jako cenné a měly tedy zůstat v areálu, se městská správa chystala natřít červeným ochranným nátěrem.³⁷

Z dochovaných písemností lze těžko usuzovat, nakolik mohl Kühn takto razantní zákrok považovat za památkově přijatelné řešení. Byl dlouhodobě stoupencem syntetického pohledu na památkový fond a zastával postoje zčásti srovnatelné s Václavem Wagnere, předchozím přednostou Státního památkového úřadu. I s ohledem na vyjádření z března téhož roku je však zjevné, že Kühn s některými postupy navrhovanými vedením

37 NA, SPS, inv. č. 229, sign. 30 – Místa, České Budějovice, kart. č. 113, dopis budějovického starosty adresovaný památkovému úřadu v Praze 14. 12. 1943.

Obr. 10. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, náhrobky a výklenkové kaple tvořící součást hřbitovní zdi, před nimiž litinová zábradlí, druhý náhrobek zprava patřil rodině Pernerové, čtvrtý zprava rodině Zátkově, foto: kolem roku 1940?, SOKA České Budějovice, Sběrka fotografií a pohlednic Jiřího Dvořáka, krabice F 1, sign. LXXVIII, inv. č. 3201

města rozhodně souhlasit nemohl. Dohledat konkrétní projev jeho protiargumentace z přelomu let 1943 a 1944 se sice nepodařilo, pravděpodobně se ale pokoušel nalézt kompromis, který by co nejméně poškodil celkové vyznění zúžené plochy hřbitova. Názor Adolfa Trägra byl naproti tomu radikálnější odmítavý, plán německého vedení radnice z jeho pohledu znamenal naprosté popření všech základních hodnot areálu, na místě prvním jeho malebného estetického účinku. V ochraně této komplexní hodnoty se však se synteticky uvažujícím Kühnem určitě shodl. Ten svůj postoj nedlouho předtím, byť z jiného podnětu, formuloval takto: „Památková péče chce předat budoucím generacím neporušené kulturní statky umělecké tvorby, řemesla a národního umění, jež obdivujeme a které zmnožují náš duševní život. Tato péče o památky přesahuje pouhé zachování těchto hodnot; chce chránit okolí, které je s nimi v prostorové spojitosti a chce veškeré nezbytně nutné stavební úpravy a renovace sladit v uměleckou jednotu.“³⁸

Práce naštěstí nepostupovaly tak rychle, jak si městská správa přála a představovala. Důvod byl zejména finanční. V závěru roku 1943 vyčíslila odhadované náklady na celkovou úpravu hřbitovní plochy na téměř 140 tisíc korun, zatímco přiznaná dotace Ministerstva školství dosahovala výše pouhých sedmi tisíc.³⁹ Přesto se podařilo rozvrátit malebnou podobu hřbitovní plochy.

³⁸ KÜHN, Karl Friedrich, *Denkmalschutz und Baupflege im Stadtraume. Gekürzte Fassung eines am 19. Februar 1942 in Prag im Kurse für die Schulung der Sachbearbeiter der Baupolizei gehaltenen Vortrags / Ochrana památek a péče o stavby v městech. Výtah z přednášky přednesené dne 19. února 1942 v Praze v kursu pro školení úředníků pověřených výkonem stavební policie, Prag 1943, s. 4. Stať měla původně vyjít v časopisu *Mitteilungen des öffentlichen technischen Dienstes / Zprávy veřejné služby technické*, jeho vydávání ovšem bylo přerušeno, zveřejněný tak byl pouze separát.*

³⁹ NA, SPS, inv. č. 229, sign. 30 – Místa, České Budějovice, kart. č. 113, potvrzení o získání státní dotace z 30. 12. 1943. Kopii zaslanou památkovému úřadu signoval Karl Friedrich Kühn 18. 1. 1944.

Obr. 11. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, náhrobky tvořící součást hřbitovní zdi, vpravo náhrobek rodiny Pernero, vlevo rodiny Zátkovy, foto: kolem roku 1940, zdroj: SOKA České Budějovice, Sbírka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

Obr. 12. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, náhrobky tvořící součást hřbitovní zdi, v popředí hrobka s náhrobkem generála Ferdinanda von Haering, foto: Bildstelle Stadt Budweis, kolem roku 1940, zdroj: SOKA České Budějovice, Sbírka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

Obr. 13. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, honosné architektonicky pojaté a sochařsky zdobené náhrobky tvořící součást hřbitovní zdi, náhrobek se sousoším Anděla Strážce náležel rodině Ferusově, foto: Bildstelle Stadt Budweis, kolem roku 1940, zdroj: SOKA České Budějovice, Sbírka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

Obr. 14. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, náhrobky tvořící součást hřbitovní zdi, vlevo náhrobek rodiny Pergerovy, foto: Bildstelle Stadt Budweis, kolem roku 1940, zdroj: SOKA České Budějovice, Sbírka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

Krátký dech poválečných nadějí

O dvojí „velké úhoně“, kterou hřbitov prodělal v průběhu okupace, informoval Adolf Träger pražský Státní památkový úřad velmi krátce po osvobození, na počátku léta roku 1945. Připomínal rekvizici kovů, která dolehla zejména na kované i litinové mříže i kříže, stejně jako snahu o jeho následné zkrášlení (hořce ironický Träger v česky psaném dopise užíval zásadně termín *Verschönerung* či *Verschönerungsaktion*): „Byla-li prvá akce provedena brutálně a s nepochopením (já pozván nebyl, dodatečně však po zjištění šel jsem ke komis[ar]i starostovi Davidovi a vše mu přednesl – se závěrem, že *náprava přes ochuzení je možná*), byla druhá akce nepromyšlená diletantská pustota, člověkem, který se jen trochu v Budějovicích obhlédl a vůbec o zásadách ochrany památek neměl ponětí. [...] Nejhorší bylo, že pustili se do práce ne pokusně v odlehlém místě zadní prostory, nýbrž na místě nejexponovanějším, totiž před kostelem u vchodu, kde hroby srovnali a kříže většinou odstranili. Rovněž odstranili půdorysný základ, zeď ohradní dělicí starou část od nové i západní její část se zapuštěnými náhrobky. Ve stadiu velmi pokročilém však od práce utekli, takže hřbitov činí dojem úplné devastace.“ Ze státně-politicky proměněné perspektivy kritizoval Träger malé nasazení protektorátních představitelů památkového úřadu, přičemž předpokládal, že „najde opory“ zejména u Karla Friedricha Kühna, k němuž směřoval svá podání. Jejich vyřízení ovšem zpětně hodnotil – krátce poté, co Kühn na konci války zahynul – jako pouze „akademické“. S přednostou městského stavebního úřadu se dle něho navíc vůbec nedalo diskutovat. Konzervátor proto žádal pražské kolegy o vyslání „delegáta“ a projednání záležitosti v souvislostech popřevratově změněných podmínek, naivní ale nebyl. Uvědomoval si, že v době vznícené antiněmecké nálady bude ochrana náhrobků, jež v naprosté většině nesly německé nápisy, prosaditelná jen s velkými obtížemi. Za protektorátu k tomu ostatně významně přispělo i přednostní odstranění kamenů s nápisy českými, což, jak realisticky viděl i Träger, „bude jistě ztěžovati rozhodnutí“.⁴⁰

K rychlé a rozhodné akci se ovšem centrální památkový úřad nechystal. Česobudějovickému vedení města sice místní konzervátor na konci prázdnin odeslal krátký dopis, v němž konstatoval „brutalitu“ úprav hřbitova během války, žádal o podání zprávy zabývající se možnostmi nápravy škod a nabízel „ochotnou“ spolupráci při jejich přípravě, ničeho se ale nedočkal.⁴¹ Úkol se k němu obloukem vrátil. Očekával pomoc od pražských odborníků, kteří si na jeho podnět vyžádali zprávu od národního výboru, až do roku 1954 označovaného jako místní, a ten záukoloval konzervátora, aby ji vypracoval. Trägroví proto nezbyvalo než znovu rekapitulovat protektorátní dění kolem hřbitova a mimo jiné ještě o něco barvitěji popsat okrašlovací snahy vedoucího stavebního úřadu Zabela, ženoucí se „za nějakým fantomem sadového hřbitova“. Bezostyšně započatá, na konci války ale stále ještě nedokončená akce lokálně mocného úředníka připadala opominutému konzervátorovi jako výsměch veškerému dosavadnímu památkově zacílenému úsilí. „[Zabel] nechápal, v čem záleží dokumentární cena celku, jeho charakter a odlišnost. Klasifikoval jednotlivé kříže, eliminoval množství vybíraje z nich jednotlivosti, ztrácíje přitom příznačný ráz českého hřbitova tkvící v zaplněném množství křížů; rozrušil obrazu dispozici půdorysnou [sic!] a zrušil zdi, z nichž hrobky vyrůstaly, což zvláště trapně působí tam, kde byly součástí kompozice náhrobku. Západní zeď okrajovou rozrušil, ponechávaje zadní zeď, provisorium bez ozdob!“ Träger se pokoušel iniciovat záchrannou akci, v jejíž první fázi se chtěl soustředit na kříže v blízkosti kostela, mříže náhrobků Lannova rodu, Jirsíkův náhrobek, zeď u vstupu, „krásný dórský náhrobek vedle brány“ a „seskupení empirové ve své malebnosti v pohledu od hlavní brány“. Jako podnět k další diskusi doporučoval alespoň částečné zbudování „přehradní zdi“ oddělující starou část hřbitova od novější.

Upozorňoval též na nejnovější diskutabilní zásahy, které již probíhaly v režii poválečného národního výboru. Do blízkosti hřbitova se totiž začala vozit „nasypávka“,

40 Tamtéž, dopis Adolfa Trägra adresovaný SPÚ v Praze 6. 7. 1945.

41 Tamtéž, „přípojný list“ k dopisu Adolfa Trägra z 6. 7. 1945, koncept dopisu SPÚ v Praze adresovaného Místnímu národnímu výboru (dále jen MNV) v Českých Budějovicích, datováno 25. 8. a vypraveno 30. 8. [1945].

Obr. 15. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, architektonizovaný náhrobek upomínající na dórské tvarosloví, foto: O. Schrabal, červenec 1956, SOkA České Budějovice, Sbírka fotografií a pohlednic Jiřího Dvořáka, krabice F 1, sign. LXXVIII, inv. č. 3203

rušící – alespoň dle Trägra vidění hodnot areálu – „gradaci výškového postavení, jímž dominuje hřbitov vysokou zdí nad lukami“.⁴² Tuto výtku adresoval i českobudějovickému stavebnímu úřadu. V protestu přitom formuloval postup, který v daném území považoval za optimální: „Památkové kruhy vždy byly toho mínění, že okruh pod hřbitovem, sestávající z několika luk, by se spíše jen srovnal rozvezením hrází a urovnáním terénu, aby nad tímto nízkým základem architektura hřbitovní tím spíše vynikala.“⁴³ Konzervátor o záštitu svého názoru pražskou institucí velmi stál. Josef Šebek na místo – po několika urgencích a odkladech – přece jen dorazil.⁴⁴ Na základě šetření na místě samém sepsal „úřední připomínku“, jež vyzývala k co nejvčasnějšímu provedení záchranných prací, „které by celý prostor zabezpečily před další zkázou“ a současně i „v mezích možností odstranily rušivé regulační zásahy posledních let války“. V závěru konstatoval, že i přes značné poškození je hřbitov „uměleckohistoricky cenný“, a má tedy smysl usilovat o stabilizaci jeho podoby. Dle akutnosti za sebou seřadil kroky, které budou pro jeho záchranu zapotřebí. Na prvním místě jmenoval „okamžité zamezení“ průjezdu vozů s navážkovým materiálem určeným na skládku za hřbitovní zdí a odstranění těchto nově vznikajících násypů. Pro další fázi prací doporučil fotografickou dokumentaci a zaměření celého hřbitova (se všemi kříži, pomníky, hrobkami i stromy a skupinami keřů) a vytvoření soupisu cenných artefaktů. Na základě vyhodnocení těchto podkladů se měl následně volit místně adekvátní postup. Podporoval oddělení staré a nové části hřbitova, stejně jako prostoru s „neupraveným“ domkem hlídače od ostatní hřbitovní plochy, netrval však na opětovné výstavbě zdi. Za schůdné řešení považoval na daném místě i živý plot. Dosud stojící ohradní zdi naopak požadoval dozdít. V následné fázi upřednostňoval

42 Tamtéž, dopis Adolfa Trägra adresovaný MNV v Českých Budějovicích 29. 10. 1945.

43 Tamtéž, kopie dopisu Adolfa Trägra adresovaného Stavebnímu úřadu v Českých Budějovicích 29. 10. 1945.

44 Tamtéž, dopisy Adolfa Trägra adresované SPÚ v Praze 2. a 19. 11. 1945; koncept dopisu SPÚ v Praze adresovaného Adolfu Trägrovi 21. 11. 1945, původní datum schůzky: 27. 11. byl – dle přípisu – „telegraficky“ odložený na 6. 12.

srovnání plochy do jednotné výšky a odstranění „rozbitých neb bezcenných pomníků a křížů“ i redukci rušícího křoví a nemocných stromů spojeného s „odbornou zahradní úpravou“. S tím souvisela také úprava cest „pro veřejnou frekvenci“. Ve staré části doporučoval jejich dosavadní šířku, v nové jejich rozšíření. Uměleckohistoricky cenné hrobky, pomníky a kříže se měly v některých případech ponechat na svých místech a jinde sdružit do nových skupin.⁴⁵

Šebkův pohled na věc souhlasil s Trágrovým apelem na nutnost urychleného řešení situace, připouštěl však při stabilizaci památkových hodnot areálu řešení o něco vstřícnější k možnostem města coby vlastníka. A konzervátor je přijal jako kompromis odpovídající tehdejšímu maximu možného. K dalšímu tříbení názorů a ladění konkrétních postupů však nedošlo. Devastace pokračovala a prohloubila se navíc v souvislosti s novou bytovou výstavbou, která v padesátých letech začala zabírat rozsáhlé plochy i nedaleko hřbitova. V jeho těsné blízkosti navíc hrozilo vystavění mohutné budovy úřadu Geodézie.

Památkářská oponentura rozvratu v letech 1954–1957

Další vlna snahy místních politických elit o likvidaci hřbitova proběhla na jaře roku 1954. Do projednávání se v té době zapojil i krajský hygienik Karel Lavický. Ve svém posudku požadoval vytvoření „hygienicky velmi souvislé (tj. novostavbami nepřerušované) sadové plochy, jež by navazovala na vzrostlou stromovou náplň zrušeného Staroměstského hřbitova“. Zároveň se ohrazoval proti bourání hřbitovních zdí a probíhajícímu ničení náhrobků. „Vzhledem k povaze místa i z důvodů hygienických“ považoval jejich „pietní uchování“ za jediné vhodné řešení.⁴⁶ Měl tím patrně na mysli, že se podpovrchové vrstvy s lidskými ostatky nemají narušovat výkopy. Na zhoršující se situaci areálu reagovala i „okresní rezervační komise“ zřízená jihočeským krajským národním výborem (dále jen KNV). Na počátku dubna na jejím zasedání vystoupil okresní konzervátor ochrany přírody Jan Hartl, učitel a florista, který se na jihu Čech zasloužil o zachování a ochranu několika cenných botanických lokalit,⁴⁷ a vymohl si usnesení, v němž se předpokládalo prohlášení hřbitova „za chráněnou přírodní rezervaci“. V praxi by to mimo jiné znamenalo, že by si navrhovatel při odstraňování zdejších stromů musel vždy v předstihu vyžádat souhlas přírodovědného konzervátora.⁴⁸

Situace se ale brzy začala rychle zhoršovat. V polovině června 1954 Tráger zaslal centrálním památkářům zoufalou žádost o pomoc při záchraně alespoň zbytků hřbitova, „na jehož existenci se činí [sic!] MNV nápor“. Dopis adresoval Viktoru Kotrbovi a situaci popisoval v těch nejtemnějších barvách: „Chtějí jej úplně zrušiti bez zachování charakteristických zbytků hřbitovních, zrušiti ohradní zdi s náhrobky a radikálně „zplanýrovat“ v park.“ Bylo mu jasné, že záchranu a obnovu všeho, o čem osobně usiloval v posledních letech, nemá šanci prosadit. I proto, že jakákoliv ochranná argumentace narážela na očividný fakt výrazného zanedbání plochy, kvůli němuž plán zachování a údržby ztrácel i poslední potenciální spojení mezi místními obyvateli. Zbývalo jen minimalizované „plánovité řešení“, které by dokázali prosadit „památkáři se smyslem i pro kompromis dneška a požadavky doby, zvláště blízkého sídliště“. Za alespoň základně přijatelné řešení v danou chvíli považoval zachování zdi u vchodu, který by vedl na menší plochu okolo kostela. Ta by si udržela hřbitovní charakter, zatímco větší část by se přeměnila na „rekreační park“ s vlastním vstupem. Na něj by pak navazovala „velká zelená rekreační plocha“ sahající až k Vltavě.⁴⁹

45 Tamtéž, koncept dopisu SPÚ v Praze adresovaného MNV v Českých Budějovicích, datováno 30. 12. 1945 a vypraveno 4. 1. 1946.

46 Tamtéž, kopie dopisu Karla Lavického adresovaného Adolfu Trágrovi 12. 6. 1954 odvolávající se na „závažný posudek“ z 26. 3. 1954.

47 K jeho osobnosti stručně KUČERA, Stanislav, Jan Hartl (nekrolog), *Preslia. Časopis Československé botanické společnosti*, 1968, roč. 40, s. 442.

48 NA, SPS, inv. č. 229, sign. 30 – Místa, České Budějovice, kart. č. 113, zápis ze schůze okresní rezervační komise 1. 4. 1954.

49 Tamtéž, dopis Adolfa Trágra adresovaný SPS v Praze (k rukám Viktora Kotrby, v textu mylně „B. Kotrba“) 17. 6. 1954.

Dle přípisu na Träggrově dopisu víme, že o věc v té době projevil zájem ředitel Státní památkové správy (dále jen SPS) Miroslav Burian, kterému o ní Viktor Kotrba referoval poté, co se na místě sešel s konzervátorem Trägrem a podstoupil též diskusi s nově ustaveným předsedou městského národního výboru (dále jen MěNV) Františkem Pilouškem. Vyjádření, které z těchto poznatků vycházelo, Viktor Kotrba směřoval nejen českobudějovickému MěNV a konzervátoru Trägrovi, ale i krajskému hygienikovi Lavickému, jenž v místní meziiustitucionální komunikaci zjevně stále hrál důležitou roli památkářského spojence. Kotrba dopis datoval 30. červnem 1954, ředitel Burian na něj ovšem připojil svůj autogram – patrně jen z důvodu letní dovolené – až 1. září. Text zdůrazňoval, že areál Staroměstského hřbitova zůstává i přes poškození z posledních let „historicky, památkově i esteticky velmi hodnotným celkem“, zasluhuje proto ochránit a důstojně upravit. Výhodou spatřoval v možnosti zapojení hřbitova do „plánovaného zeleného pásu“. Neusiloval o maximální ochranu většího celku, který se již tehdy rozpadal do minimálně dvou nesourodých ploch, a bylo jasné, že jej ani nelze navrátit do předválečného stavu. Spíše hledal možnost kultivace záměrů, jež v místě prosazovalo vedení města. „Vzrostlá stromová vegetace Staroměstského hřbitova a jeho historické památky budou vhodným a cenným doplňkem rekreační a kulturní plochy městského obvodu.“ Zatímco se v zapojení hřbitovního areálu do „rekreační“ plochy snažil najít kompromisní řešení, plánované umístění „rozměrné budovy oblastního ústavu geodetického“ v těsném sousedství rázně odmítl a žádal městskou reprezentaci, aby pro ni vyčlenila vhodnější staveniště bez přímého dopadu na památkově ceněné panorama.⁵⁰

Můžeme se domýšlet, že na předsedu Pilouška, který vyšel ze středostavovského prostředí, a snad i proto měl – oproti svým programově dělnickým předchůdcům i následovníkům – alespoň základní pochopení pro kulturní funkce města,⁵¹ návštěva zkušeného vyjednavče Viktora Kotrby zapůsobila. Pro administrativní budovu národního podniku Geodézie se brzy našlo místo na Lidické třídě⁵² a začala se alespoň základně stabilizovat nejstarší část hřbitova, přičemž prostředky plynuly z SPS i z rozpočtové kapitoly určené pro městskou památkovou rezervaci. Zjara 1956 již bylo mnohé uděláno a dokončení se očekávalo nejpozději do konce roku.⁵³ Při kontrole, kterou za SPS na místě samém vykonali Viktor Kotrba s Břetislavem Štormem, žádná kontroverze ani ohledně finančního zajištění, ani schváleného plánu prací nenastala. Jediná výtká se týkala betonových sloupků pro plot, který měl oddělit obytnou budovu správce od ostatní plochy, což oba posuzovatelé považovali z funkčních i urbanistických důvodů za nepřijatelné. Odmítli také poněkud zoufalý nápad umístit na hřbitov mariánské sousoší, odstraněné z okraje městské památkové rezervace. „Bezpodmínečně“ dle jejich názoru vyžadovalo vztyčit „v architektonickém prostředí“, čímž nemohlo být „jakékoliv řešení v intimním prostředí zahrady nebo ve zcela cizorodém areálu hřbitova“. Naopak doporučili přenesení zbývajících náhrobků z novější části hřbitova do starší a „přiměřené snížení“ zdi mezi těmito plochami pro „uvolnění pohledu“. Celková úprava plochy byla dle jejich názoru provedena „vhodným způsobem podle směrnic SPS, takže tento prostorový útvar tvoří uzavřený historický celek a vhodnou podnož k význačné architektonické památce kostela“. Tento úspěch byl ovšem zásadním způsobem narušený „nepovolanými živly“, které zde poničily „dosud zachované náhrobky“ a odvezly „neznámo kam obrubníky přichystané k provedení dalších úprav“.⁵⁴

50 Tamtéž, koncept dopisu SPS v Praze adresovaného MěNV v Českých Budějovicích datovaný 30. 6. 1954, signovaný 1. 9. 1954.

51 Za Pilouškova úřadování se mj. rozšířila stávající budova divadla a projektovala se nová. Byl též či zadán projekt na úpravu Stromovky. Základní informace o předsedech MěNV zachycuje <https://www.c-budejovice.cz/prehled-starostu-mesta> [07. 03. 2024].

52 Vystavěna byla roku 1957, blíže <https://www.pamatkovykatolog.cz/administrativni-budova-geodezie-n-p-23055631> [07. 03. 2024].

53 NA, SPS, inv. č. 229, sign. 30 – Místa, České Budějovice, kart. č. 113, kopie dopisu odboru kultury rady KNV v Českých Budějovicích adresovaného církevnímu oddělení při KNV v Českých Budějovicích 25. 4. 1956.

54 Tamtéž, „stručný záznam z návštěvy“ Viktora Kotrby a Břetislava Štorma v Českých Budějovicích 11. 4. 1956.

SPS proto oslovila českobudějovickou okresní prokuraturu, neboť „tyto trestné činy na kulturních statcích, nacházejících se podle § 19 Ústavy z 9. května pod ochranou státu, zasluhují příkladného potrestání, stejně jako narušování plánovaných akcí, jehož důsledkem jsou zbytečné ztráty státních finančních prostředků“. Obdobnou výzvu zaslala právní referentka SPS Jiřina Nesvadbíková i Ministerstvu vnitra. V ní navíc připomněla obdobné ničení hřbitovů v Karlových Varech a na Malé Straně či židovského na Žižkově.⁵⁵ Přestože se v této korespondenci hovořilo o neznámých vandalech, zkušený pohled musel vést přinejmenším k podezření, že ničení nenastalo živelně, nýbrž pod záštitou některé ze socialistických organizací. Odvoz velkého množství kamene mohl jen těžko provádět nebo organizovat jednotlivec. Do spletité situace následně promluvil i městský odbor Veřejné bezpečnosti (dále jen MO VB), jehož příslušníci ovšem problém viděli spíše v rovině komunikační než trestněprávní. „Po vyšetření oznamují,“ oznamoval českobudějovický náčelník pražským památkářům, „že referent [...] stavebního odboru v Českých Budějovicích, s. Příbyl, dal svolení k odvozu kamene z pomníků Staroměstského hřbitova. Toto svolení dal s. Čenkovi, řediteli základní odborné školy v Českých Budějovicích, Stalinovo nám. čp. 1, který kámen nechal odvést do uvedené školy, kde je již zabudován.“ Informace sice byla jasná, jejím zjištěním ale policejní práce skončila. „Jelikož se v daném případě nejedná o rozkrádání národního majetku, nýbrž o nedorozumění mezi zaměstnanci odboru MěNV v Českých Budějovicích, nebude zdejší MO VB již v dané věci provádět další šetření.“⁵⁶

Viktor Kotrba se ovšem s tímto závěrem nehodlal smířit, připsal proto na policejní dopis doušku o nutnosti „dalších opatření“. Zdůvodňoval ji tím, že šlo o úpravu zčásti financovanou prostředky SPS. Toho se ale ředitel Burian poněkud zalekl, pravděpodobně neměl nejmenší chuť protahovat řízení s potenciálně mnohasměrně nebezpečnými složkami Ministerstva vnitra, zjevně se ani nechtěl vydávat všanc hrozící finanční kontrole. Dalším příspěvem proto po Viktoru Kotrbě žádal „informaci o skutkové podstatě“, protože prý „z jeho vyjádření není nic patrné“.⁵⁷ Tím se zřejmě do budoucna osobně kryl pro případ, že by se zahájilo vyšetřování, do něhož mohla být nepříjemně zavlečena i organizace, kterou řídil. Měl pro to i konkrétní důvod, v mezitím se totiž v poště objevilo další vyjádření přímo z Ministerstva vnitra, které zopakovalo zjištění z policejního obvodu a řediteli dávalo jasně najevo, že se sice stala chyba, ale dále by se situace vířit neměla. „V roce 1955 byl proveden v rámci akce ‚M‘ za pomoci brigádníků odborem pro místní hospodářství rady MěNV v Č. Budějovicích svoz náhrobních kamenů a obrubníků z prostoru hřbitova ke kostelu na tomto hřbitově. Toto opatření bylo provedeno na základě usnesení MěNV, podle kterého měl být upraven prostor hřbitova na park. Svezené náhrobní kameny a obrubníky měly až do dalšího rozhodnutí zůstat na místě. K jejich odvezení došlo v důsledku nedorozumění mezi odborem pro místní hospodářství a stavebním odborem MěNV.“⁵⁸ Také ministerstvo potvrdilo, že se kámen použil na adaptaci školní budovy stojící při českobudějovickém náměstí, které se dnes nazývá Senovážné. Viktor Kotrba na dopis znovu připsal, že problém – kromě faktického přispění k ničení památek – vidí zejména ve zhacení výsledku památkově příhodných prací financovaných z prostředků SPS: „Nejde o akci spojenou s brigádnickou úpravou prostoru, nýbrž o plán[ovaný] úkol památ[kové] údržby.“⁵⁹

Další pokračování kauza měla až na počátku února roku 1957, přičemž půlroční pauzu lze z dochovaných písemných pramenů zdůvodnit jen těžko. Předpokládat by

55 Tamtéž, koncept dopisu SPS v Praze adresovaného Okresní prokuratuře v Českých Budějovicích a Ministerstvu vnitra v Praze, v kopii též městskému odboru Veřejné bezpečnosti v Českých Budějovicích 20. 4. 1956.

56 Tamtéž, dopis městského odboru Veřejné bezpečnosti v Českých Budějovicích adresovaný Ministerstvu kultury – státní památkové péči v Praze 14. 5. 1956.

57 Tamtéž, příspěvek Viktora Kotrby je datovaný 18. 6. 1956, příspěvek Miroslava Buriana 7. 7. 1956.

58 Tamtéž, dopis Ministerstva vnitra v Praze adresovaný Ministerstvu kultury – státní památkové péči v Praze 23. 5. 1956.

59 Tamtéž, příspěvek Viktora Kotrby je datovaný 6. červnem 1956. Příspěvek Jiřiny Nesvadbíkové („Vzato na vědomí.“) nese datum 1. 2. 1957.

Obr. 16. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, litinový náhrobní kříž zarůstající do kmene stromu, detail, foto: kolem roku 1930, zdroj: SOkA České Budějovice, Sbírka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

se – snad – dala výše již naznačená opatrnost ředitele SPS v kontaktu se zástupci resortu vnitra. Text výzvy k dalšímu šetření, který sepsala referentka Jiřina Nesvadbíková, nejprve schválil bez připomínek Jakub Pavel a po něm i Viktor Kotrba, dlouhodobě nespokojený s nízkou razancí, kterou centrální památkářská organizace v dané věci při jednání s českobudějovickým „vlastnickým správcem“, tedy MěNV, uplatňovala. A když jeho kolegyně Nesvadbíková adresovala městské reprezentaci poněkud bezzubou výzvu, aby přešetřil své vlastní fungování, připojil k jejímu konceptu poněkud rebelantskou otázku. „Jak mohu požádati viníka, anebo alespoň spoluviníka o vyšetření?? Myslíme to vážně?“⁶⁰ Výzva k prošetření proto byla nakonec zaslána na jinou adresu, volba padla na jihočeský KNV. Jiřina Nesvadbíková v poznámce pro domo změnu adresáta propojila – poněkud šalamounsky – s dobově prosazovaným posilováním krajských kompetencí. „Tato žádost byla adresována MěNV proto, že hřbitovy jsou ve správě místních národních výborů, a také proto, že důvod ke stížnosti dal postup zaměstnanců tohoto národního výboru. Poněvadž však jest nutno těžiště práce v oboru ochrany památek přenášet na krajské orgány památkové péče, upravuje se v tomto smyslu vyřízení tohoto případu.“ Co však mohlo být podstatné, byl výslovný odkaz památkářů na zákonné normy, jejichž porušení vedení města připustilo: § 135 trestního zákona č. 86/1950 Sb.

60 Tamtéž, koncept dopisu SPS v Praze adresovaného MěNV v Českých Budějovicích datovaný 1. 2. 1957, vidimace Jakuba Pavla 2. 2. 1957, přepis Viktora Kotrby 9. 2. 1957.

Obr. 17. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, litinový náhrobní kříž zarůstající do kmene stromu, detail, foto: kolem roku 1940, zdroj: SOKA České Budějovice, Sbírka soudobé dokumentace, nezpracovaný přírůstek

Obr. 18. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, litinový náhrobní kříž zarůstající do kmene stromu, foto: O. Schrabal, 1950, SOKA České Budějovice, Sbírka fotografií a pohlednic Jiřího Dvořáka, krabice F 1, sign. LXXVIII, inv. č. 3194

a vládního usnesení o právech a povinnostech státních zaměstnanců č. 120/1950 Sb. Zpětnou informaci o prošetření centrální památkářská organizace vyžadovala – neobvykle striktním tónem – do poloviny března 1957.⁶¹

V tu samou dobu ovšem odeslal konzervátor Adolf Träger, který se tehdy zřejmě v lokálních souvislostech prezentoval jako svého druhu zástupce Viktora Kotrby, centrálním památkářům dopis, v němž protestoval proti záměru vedení města vystavět v blízkosti hřbitova naproti kostelu budovy mateřské školy a jeslí. Svůj „rozklad i protest“ opíral o dikci regulačního plánu z roku 1931, v němž Vladimír Zákrejs odsouhlasil zachování malebného panoramatu. Potřeba zachování rozsáhlých zelených ploch ve staroměstské oblasti poté pronikla i do nově zpracovávaných variant směrného územního plánu města. „Území pod staroměstským kostelem je od let právem pokládáno za nedílnou součást obrazu a podnož této části města, v níž na zvýšeném terénu komplexu bývalého hřbitova dominuje jako střed kostel s věží.“ Za pozoruhodnou součást jeho argumentace je možné považovat exkurz do rané historie města, kterou neváhal propojovat s charakteristikou lokálního biotopu. Hřbitovní zeď, k níž historicky nejdále dosahovaly vltavské záplavy, dle jeho názoru historicky „fixovala“ hranice starého českého osídlení

61 Tamtéž, koncept dopisu SPS v Praze adresovaného odboru kultury rady KNV v Českých Budějovicích a poznámka Jiřiny Nesvadbíkové pro domo, oboje datováno 18. 2. 1957, vidimace Jakuba Pavla 26. 2. 1957.

Vítkovců na jedné straně a městských zájmů na straně druhé. Připomínal i nejmladší historii, jejímž přímým účastníkem se stal on sám. „Po době nesvobody v roce 1945 byl tento pás zelený na popud a žádost konzervátora v duchu prováděcích nařízení druhé pozemkové reformy rozmnožen o další velikou louku z německého konfiskátu Karla Knappa.“ Podotýkal přitom, že kruh zeleně vzali v potaz i projektanti sídliště na Pražském předměstí, kteří v roce 1951 respektovali názor Aloise Mikuškovice, jednoho z průkopníků výzkumu městského urbanismu v Čechách a tehdejšího ředitele Ústavu stavby měst a krajinného plánování, jenž se podílel i na prvním poválečném územním plánu Českých Budějovic.⁶² Zatímco budovu jedenáctiletky Träger považoval za harmonicky zasazenou do „vějířovité radiály“ směřující ke kostelnímu středobodu, budovu mateřské školy vnímal v naprostém protikladu ke všem dosavadním snahám – „zcela rozruší dobré urbanistické řešení, rozbije prostor a vzájemnou konfiguraci budov“.⁶³

Vedení města ovšem zarytý mlčelo a mělo po to zřejmě i pádný důvod. Svědčí o tom mimo jiné naléhavý tón telegramu, který „k rukám dr. Kotrby“ zaslal 15. dubna 1957 v součinnosti s kolegy na odboru kultury MěNV památkový konzervátor Adolf Träger: „Oznamujeme, že v posledních dnech byla zbořena na Staroměstském hřbitově celá ohraničující zeď novější jeho části u hrobky Rosenauerovy a materiál zcizen i odvezen a použit na stavbu. Jelikož jde o svévolné zcizení státního majetku, žádám o předání právnímu oddělení SPS a o zákrok přímo u prokuratury zdejší. Účastníci včerejší brigády vyslovovali oprávněnou domněnku, že materiálu bylo použito k výstavbě garáží u SNB domu.“⁶⁴ Ten samý den vypravil odbor kultury českobudějovického MěNV Viktoru Kotrbovi dopis, který ovšem nesepsal jeho vedoucí Karel Kakuška, jak by se dalo očekávat, nýbrž jeho kolega Karel Křiváček, pozdější vedoucí českobudějovického kina Vesmír umístěného v tehdy již připravované stavbě Koldomu.⁶⁵ Oproti Kakuškově výrazně památkářštějšímu vidění věcí se snažil zdůrazňovat široce využitelné společenské benefity plánované podoby území. „Zcizování materiálu“ tak v jeho pojetí narušovalo „veškeré snahy [a] dobré úmysly SPS a kruhů urbanistických, které [k]vůli uchování památkového materiálu vycházejí plně vstříc lidovým požadavkům po rekreačních plochách (sadech, sportovních i dětských hřištích)“. Ani slovem se nezminil o podezřelých aktivitách příslušníků SNB. Informaci o zboření zdi sice akcentoval, připojoval ale odlišné souvislosti, včetně argumentace, kterou odbor kultury zjevně užíval směrem k vedení města, totiž nikoliv poukaz na historicky specifický charakter plochy, nýbrž na její budoucí rekreační funkce: „Tato zeď, stojící na hraně terénu plochy hřbitovní, jež oproti zelenému pásu luk je zvýšená, měla ohraničovat a oddělovat veřejný sad povstalý z větší části hřbitova a jemu zachovati pohodu určitého klidu pro účel sadu odpočinku věnovanému [sic!] – matkám s dětmi, ev[entuálně] starším lidem. Zeď [měla být] mírně snížena, aby byl i výhled do zelené plochy rekreační, měla být ochranou proti přílišnému ruchu.“ Poněkud překvapivě vyznívá tvrzení, že rosenauerovská hrobka, kolem níž ještě v následujících letech vzplane lýtý boj, měla být – prý na základě schválení SPS – adaptována na „útulek hlídače ev[entuelně] i jako přístřeší před deštěm pro široké publikum“.⁶⁶

Viktor Kotrba následně zažádal vedení SPS o „zahájení řízení“, což protentokrát vedlo na půdě jeho domovské instituce k velmi konkrétním krokům. Nikoliv však bez peripetií. Výmluvně o nich svědčí tři poznámky na referátníku. První z nich napsal Viktor Kotrba

62 Alois Mikuškovice se již ve třicátých letech programově zasazoval o zachování rozsáhlejších zelených ploch udržujících hygienicky vhodné místní mikroklima a pokračoval v tom i na přelomu čtyřicátých a padesátých let (ukázkově např. v regulačním plánu Pardubic), blíže DOSTALÍK, Jan, *Organická modernita. Ekologicky šetrné tendence v československém urbanismu a územním plánování (1918–1968)*, Brno 2015, zvl. s. 54, 58, 105, 273.

63 NA, SPS, inv. č. 229, sign. 30 – Místa, České Budějovice, kart. č. 113, dopis Adolfa Trägra adresovaný SPS v Praze 14. 3. 1957.

64 Tamtéž, telegram odboru školství a kultury MěNV v Českých Budějovicích a konzervátora státní památkové péče v Českých Budějovicích adresovaný SPS v Praze 15. 4. 1957.

65 Blíže <https://encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/kina> [11. 03. 2024].

66 NA, SPS, inv. č. 229, sign. 30 – Místa, České Budějovice, kart. č. 113, dopis odboru kultury rady MěNV v Českých Budějovicích adresovaný SPS v Praze 15. 4. 1957.

a trpělivě v ní připomínal, že akce je „zařazena do plánu SPS“. Jiřina Nesvadbíková na to – zdá se, že poněkud nedůtklivě – odvětila, že „sdělení Dr. Kotrby zde po *třetí* opakované, je nám známo, ale není nám jasno, proč je tak zdůrazňováno“. Po památkářských odbornících v tu chvíli ještě požadovala jedině: stanovit výši škody. Právnička potřebovala jasně vyčíslenou částku ztráty, o níž by mohla opřít svou argumentaci. Zdráhala se pochopit, kde vězí problém při převádění historické a umělecké hodnoty věcí na koruny československé. Kotrba tedy znovu trpělivě vysvětloval: „Zdůrazňuji upozornění proto, že zásahy nepovoláných živlů znemožňují plnění plánů SPS; předpokládám proto, že právník SPS umožní svým zákrokem výkon povinností SPS. Rozsah škody musí být zjištěn úředním postupem.“⁶⁷

Další kroky již Jiřina Nesvadbíková, která až do té doby naplňovala spíše ředitelovu opatnickou taktiku, provedla bez průtahů. A dokonce s neočekávanou razancí, která musela vybudit ohlas na regionální i centrální úrovni veřejné správy. „Dnes byl telefonicky zavolán KNV, odb[or] kultury, s. Ebenhöhe [sic!] a požádán, aby okamžitě zařídil u okres[ní] prokuratury a MO VB, aby byla zajištěna ochrana hřbitova. Současně bylo se s. Ebenhöhe [sic!] dohodnuto, že upozorní právníka MěNV, aby MěNV jako správce hřbitova zajistil jeho ochranu, dal podnět k trestnímu řízení a uplatňoval nárok na náhradu škody. Referentka nabídla s. Ebenhöhe [sic!], že bude sama intervenovat telefonicky na okr[esní] prokuraturu v ČB, MO VB v ČB a na úřadu předsednictva vlády, komisi pro řízení činnosti národních výborů, jak doporučil s. dr. Lukeš z ministerstva vnitra, který, ač byl upozorněn, že podezřelí z ničení ohradní zdi hřbitova jsou členové VB, nebyl ochoten věc sledovat a odkázal ref[erentku] na předsednictvo vlády. Ref[erentka] nabídla při všech právních jednáních svou plnou pomoc. S. Ebenhöhe [sic!] zatím všechny intervence odmítl a sdělil, že věc projedná a referentku do 14 dní zavolá. Poněvadž v Č[eských] Budějovicích byli právě přítomni s. Dr. Kotrba a Ing. Makajev, poskytuje se jim spis, aby stanovili výši zjištěné škody, kterou bude třeba vymáhat na pachatelích.“⁶⁸ Záznam můžeme interpretovat tak, že bylo konečně vyslyšeno tvrdohlavé naléhání Viktora Kotrby, aby centrální památkářská organizace aktivně vstoupila do vyjednávání o bezohledných krocích městské správy.

Ve vedení města mezitím začala narůstat nervozita. Vedoucí českobudějovického odboru školství a kultury Karel Kakuška se ve vypjaté době vydal na jednání do pražského sídla SPS, kde se sešel jak s odbornými pracovníky (Viktorem Kotrbou a Sergejem Makajevem, pravděpodobně i Jakubem Pavlem), tak s právníčkou Nesvadbíkovou. Dle vzájemné dohody měl v dané věci oslovit okresní prokuraturu a městskou veřejnou bezpečnost (pramen užívá formulaci „provede intervenci“) za městský odbor školství a kultury, a to společně s právníkem odboru pro místní hospodářství, právě on.⁶⁹ Kdybychom nevěděli, že to byl s největší pravděpodobností právě Karel Kakuška, kdo před několika dny stál za odesláním alarmujícího telegramu obviňujícího místní strážce pořádku z účasti na devastaci hřbitova a kdybychom neznali Kakuškovo zásadní osobní angažmá při hájení zbytků hřbitova v následujících letech,⁷⁰ mohli bychom si na základě písemností vzniklých v dubnu 1957 domýšlet, že pražské vyjednávání mělo především hledat cestu k naplnění zájmů vedení města, tj. kauzu co nejtíšeji odložit ad acta. Netušíme, jak velkým lokálně politickým tlakům musel v daný okamžik Kakuška vzdorovat a zda se nepokoušel – v zájmu zachování hřbitova i svého postu – o nějakou variantu dvojí hry. Přislíbené projednání s okresním prokurátorem a náčelníkem městského oddělení VB v každém případě proběhlo až po třech měsících, 15. června 1957.⁷¹

67 Tamtéž, poznámky na referátníku pro domov z 19. 4., 23. 4. a 26. 4. 1957.

68 Tamtéž, poznámka Jiřiny Nesvadbíkové pro domo datovaná 17. 4. 1957, vidimace Jakuba Pavla 18. 4. 1957.

69 Tamtéž, poznámka Jiřiny Nesvadbíkové pro domo o jednání 19. 4. 1957 datovaná 23. 4. 1957, vidimace Jakuba Pavla 26. 4. 1957.

70 Blíže GAŽI, M., Hrobka rodiny Rosenauerů.

71 NA, SPS, inv. č. 229, sign. 30 – Místa, České Budějovice, kart. č. 113, dopis školského odboru rady MěNV v Českých Budějovicích adresovaný SPS v Praze 19. 6. 1957.

Jiřina Nesvadbíková se zřejmě nijak zvlášť neorientovala v památkových hodnotách projednávaných věcí a nevyznala se ani v místních poměrech (o čemž do jisté míry svědčí i soustavné komolení jmen regionálních památkářsko-úřednických autorit), na druhou stranu ale zřejmě ani nebrala na vědomí tlaky lokální moci. V jistém směru měla z pražského odstupu více možností řešení a ty také v květnu 1957 začala využívat. „Poněvadž s. Ebenhöhe [sic!] z KNV České Budějovice netelefonoval, volala jej referentka dne 6. V. 57. S. Ebenhöhe [sic!] sám nezařídil ničeho a sdělil referentce, že jednání převzal MěNV, odb[or] šk[olství] a kult[ury], s. Kakoška [sic!]. Poněvadž ani s. Kakoška [sic!] vzdor svému slibu s[tátní] p[amátkovou] správu o svém postupu, ani po urgenci u s. Ebenhöhe [sic!], neuvědomil, činí se další opatření.“⁷² Zaslala upomínku Karlu Kakuškovi, který se po svém pražském jednání (jak již bylo zmíněno) z jen těžko vystopovatelných důvodů nadlouho odmíchl.⁷³ A formulovala také poměrně ostrá oznámení adresovaná okresní prokuratuře i Ministerstvu vnitra: „... provádíme jako ústředně plánovanou akci úprav Staroměstského hřbitova v Čes[kých] Budějovicích, které jsou od počátku záměrně rušeny rozkrádáním materiálu a ničením těch prací, které už byly provedeny. Z posledních trestných činů jest to rozboření celé zdi cennější části hřbitova, krádež materiálu a jeho použití prý pro stavbu garáží u SNB domu.“ Ohrazovala se proti vysvětlení místního oddělení veřejné bezpečnosti, které se záležitost snažilo banalizovat poukazem na nedorozumění mezi zaměstnanci národního výboru. „Poněvadž však podobné akce pokračují, shledáváme v nich spíše trestné činy podle §§ 245 a 245a trestního zákona a §§ 39 a 125 trestního zákona správního, a proto Vás žádáme, abyste ve své kompetenci zneškodnili pachatele a umožnili nám tak nerušenou a úspěšnou práci na našich plánovaných úkolech.“⁷⁴

Na počátku července 1957 k centrálním památkářům pronikly informace, že českobudějovická okresní prokuratura, stejně jako pražská hlavní správa veřejné bezpečnosti na Ministerstvu vnitra ve věci ničení hřbitova zahájily šetření.⁷⁵ Pod stůl bylo – nepřekvapivě – zameteno obvinění SNB z krádeže („... jednalo se o 100–150 kusů cihel většinou půlek, které po rozbourání vnější zdi hřbitova zůstaly na místě jako nepotřebné [...], zjištěno, že tento orgán o tyto cihly stejně neměl zájem“), přislíbeno bylo větší nasazení policejních hlídek v místě.⁷⁶ Hlavní správa VB se přitom opírala o svůj pokyn z října 1955, kterým všem svým podřízeným složkám přikázala „zvýšení dohledu na památkové církevní objekty a hřbitovy“. Právnička Nesvadbíková na tuto informaci odpověděla s pochybnostmi až provokativními, otevřeně poukazovala na to, že zmiňované hlídky „nepřistihly při činu a nezajistily pachatele, kteří si soustavně od konce roku 1955 do jara 1957 odváželi z prostoru hřbitova stavební materiál [...] a stavěli si z něj rodinné domky a garáže“. Rezolutně vyzníval i poslední odstavec dopisu: „Očekáváme, že ministerstvo vnitra samo učiní opatření, aby socialistická zákonnost byla respektována, aby trestné činy tak evidentní byly důsledně stíhány a aby tím byl vnesen pořádek do státního hospodářství.“⁷⁷ Tento návrh reagoval na usnesení českobudějovické okresní prokuratury, která už v polovině srpna přerušila trestní stíhání proti neznámým pachatelům, přestože se našly stopy užívání materiálu na stavbách rodinných domů v Rožnově a garáží v českobudějovické Puklicově ulici.⁷⁸ Poukaz

72 Tamtéž, poznámka Jiřiny Nesvadbíkové pro domo datovaná 10. 5. 1957, vidimace Jakuba Pavla 19. 5. 1957.

73 Tamtéž, poznámka Jiřiny Nesvadbíkové pro domo b. d. [po 23. 4. 1957].

74 Tamtéž, koncept dopisu SPS v Praze adresovaného okresní prokuratuře v Českých Budějovicích, datováno 10. 5. 1957, vidimace Jakuba Pavla 11. 5. 1957, podpis Miroslava Buriana 20. 5. 1957; obdobný text tamtéž na kopii dopisu SPS v Praze adresovaného okresní prokuratuře v Českých Budějovicích 20. 5. 1957.

75 Tamtéž, koncept dopisu SPS v Praze adresovaného odboru školství a kultury rady MěNV v Českých Budějovicích 3. 7. 1957, vypravení 27. 7. 1957.

76 Tamtéž, dopis Ministerstva vnitra – hlavní správy veřejné bezpečnosti v Praze adresovaný SPS v Praze 16. 7. 1957.

77 Tamtéž, koncept dopisu SPS v Praze adresovaného Ministerstvu vnitra v Praze, datováno 30. 8. 1957, podpis Josefa Hobzka v zastoupení ředitele 3. 9. 1957.

78 Tamtéž, dopis odboru kultury rady MěNV v Českých Budějovicích adresovaný SPS v Praze 22. 8. 1957 obsahující opis usnesení okresní prokuratury v Českých Budějovicích z 15. 8. 1957.

Obr. 19. České Budějovice, kostel sv. Prokopa a Jana Křtitele obklopený Staroměstským hřbitovem, pohled od západu, foto: autor, 2018

na socialistickou zákonnost v těchto souvislostech přecházel až na hranu výsměchu, deklarovaná památkářská očekávání zůstávala v hájemství zbožných přání.

Karel Kakuška, který v pozici okresního konzervátora památkové péče vystřídal Adolfa Trägra, se i v dalších letech snažil zachránit zbytky hodnotných součástí hřbitovního vybavení. Díky tomu se podařilo alespoň z menší části zkultivovat zidky a ploty oddělující starou část hřbitova od ostatní plochy, a tím zmenšený hřbitov ušetřit úplného zničení. Ve vydělené části však zůstal pouhý relikt toho, čím Staroměstský hřbitov byl a mohl být. Kakuškova tvrdohlavá snaha zachránit empirově tvarovanou stavbu hrobky rodiny Rosenauerů vyšla vniveč, některé další hrobky a náhrobky však zůstaly – byť často v neúplném stavu – zachovány.

Závěrem

Snahy o zachování Staroměstského hřbitova v Českých Budějovicích trvaly několik dekad. Při pokusech o záchranu jeho esteticky malebné a lokálně historicky vypovídající podoby se angažovala nejen regionálně patriotická veřejnost, zprvu reprezentovaná činností Klubu Za staré Budějovice a posléze lokálního konzervátora, ale i centrálně organizované odborné památkářské elity. Ochranářům se však nepodařilo nalézt společnou řeč se střídajícími se reprezentanty městské správy. Modernizační snahy o proměnu starého pohřebiště v park (v ohleduplnějších verzích utvářený alespoň s určitým ohledem na plochy s hrobovými místy a výběrově zachovávající některé náhrobky a drobné hřbitovní stavby) měly kořeny již na počátku 20. století. Realizace těchto záměrů nicméně započala až na počátku protektorátu. Přestože městská správa podléhající mocenským prioritám obou autoritářských režimů – nacistického i komunistického – deklarovala „veřejný zájem“, reálné prosazení jejich záměrů se zcela nezdařilo. Návrhy prosazované městskou reprezentací z památkářského úhlu pohledu nevratně devastovaly kulturně-historické i pietní hodnoty areálu a nové kvality nepřinášely. Ve čtyřicátých letech zde proběhla akce sběru kovů pro potřeby válečného hospodářství a chaoticky nedotažený pokus o upřednostnění „pořádku“, včetně přísného zjednodušení a sjednocení polohy,

Obr. 20. České Budějovice, Staroměstský hřbitov, jižní část, foto: autor, 2018

stejně jako podoby hrobových míst na výrazně zmenšené ploše. Postoj představitelů města, v době nacistické okupace „pouze“ arogantní, úřednický neotesaný a odborně neprofesionální, se v časech komunistických národních výborů proměnil v dlouhodobé uhýbání zodpovědnosti a zamlčování problémů. Vinou ostentativního nezájmu o něco tak nedůležitého, jako byl starý zrušený hřbitov, se otevíraly možnosti k rabování a pokoutnímu využívání dochovaných prvků coby stavebního materiálu. Za větší částí devastace přitom nestály ani přímé zásahy veřejné správy, jak až dosud usuzovali někteří badatelé,⁷⁹ ani opomíjení ze strany ochranářských kruhů, na něž by se snad bez znalosti pramenů mohlo usuzovat. Na pouze velmi částečném dochování hodnot, schovávajících se do dnešních dnů pod romanticky působícím příkrovem vzrostlé zeleně,⁸⁰ se mnohem více podepsala dlouhodobá lhostejnost přihlížející veřejnosti. Ta zejména po odsunu německojazyčného obyvatelstva, ale také v souvislosti s halasnou propagandou vystavěnou na představě společenského pokroku přestala mít k udržování hřbitovní plochy osobní pohnutky.

Památkáři primárně nezpochybňovali potřebu vhodné úpravy daného prostoru, na rozdíl od technokraticky uvažující, organizačně ale jen velmi málo schopné městské správy ovšem nabádali k méně plošným a méně razantním zásahům. Dochované hodnoty vykreslovali nejen v estetických kategoriích, byť tento argumentační rámec samozřejmě převládal, ale snažili se je též – jistě i poněkud účelově – včleňovat do dobové i národnostně proměnlivých diskursů. Kůhnův důraz na „kus německé historie“ (1943) proto vzápětí vystřídala Trägrova argumentace „příznačným rázem českého hřbitova“ (1945). Jako nanejvýš pozoruhodný pramen je možné vnímat korespondenci mezi regionálním konzervátorem a pracovníky pražského památkářského centra, která posloužila jako jeden z klíčových zdrojů informací ve větší části tohoto textu. Vysvítá z ní konzervátorova opakovaná snaha mobilizovat specialisty, kteří při komunikaci na místě samém neplnili

⁷⁹ Z pramenů, které měl autor tohoto článku k dispozici, nelze usuzovat, že hřbitovní artefakty byly ničené v rámci „akce státních orgánů“ na městskou „objednávku“, jak usuzuje RŮŽIČKOVÁ, D., Adolf Träger, s. 529.

⁸⁰ V průběhu roku 2024 započala stavební obnova kostela sv. Jana Křtitele a sv. Prokopa.

jen funkci hlasu nestranné odbornosti, ale i v jistém smyslu reprezentovali „stát“. Na druhou stranu je však velmi dobře patrná absurdní situace nositelů této „de iure“ prestiže, kteří zaštitěni centrální odbornou institucí znovu a znovu oslovovali místní držitele moci, na reálné dění to však mělo vliv jen omezený. Za mimořádnou můžeme oproti jiným kauzám považovat dohru v poměrně široce rozvinuté památkářské argumentaci ustanoveními trestního zákona, která směřovala nejen obvyklým úředním adresátům, ale i okresní prokuratuře, místnímu oddělení veřejné bezpečnosti i hlavní správě veřejné bezpečnosti Ministerstva vnitra. Pokus o překvapivou „hru soupeřovými kartami“ ovšem ke kýženému výsledku – tedy záchraně co největšího množství hřbitovních artefaktů v přirozených souvislostech – vedl jen z menší části. Na okleštěné hřbitovní ploše se z původního vybavení podařilo zachovat pouhé relikt.

Summary

Efforts to preserve the Old Town Cemetery in České Budějovice took several decades. Not only the regionally patriotic public, especially the local conservationist Adolf Träger, but also the centrally organized professional conservation elite (the State Heritage Office and later the State Heritage Administration) were involved in the attempts to save its aesthetically picturesque and locally historically telling form. However, the preservationists failed to find common ground with the alternating representatives of the municipal administration. Modernisation efforts to turn the old burial ground into a park had their roots in the early 20th century, but putting these plans into practice did not begin until the beginning of the Protectorate period. Although the municipal administration, subject to the power priorities of first the Nazi and then the Communist regime, declared the “public interest”, the actual implementation of its plans failed completely. The proposals promoted by the city administration irreversibly devastated the monumental and commemorative values of the site and did not bring any new qualities. In the 1940s, there was an operation of collecting metals for the needs of the war economy and a chaotically unfinished attempt to prioritize “order” and strict simplification and unification of the location and form of the grave sites in a greatly reduced area. In the days of the Communist National Committees, the attitude of the city’s representation turned into a long-lasting evasion of responsibility and silencing of problems. This opened up opportunities for looting and the devious use of preserved elements as building material.

The conservationists’ efforts did not primarily call upon the intention of the appropriate

adaptation of the questioned space, as, unlike the technocratically minded, but very little organizationally capable city administration. However, they urged less extensive and less drastic interventions. They portrayed the preserved values not only in aesthetic categories, although this argumentative framework was of course predominant, but also tried to incorporate them into the nationally changing discourses. The correspondence between the regional conservationist and the staff of central conservation institutions (within the Protectorate Denkmalamt with Karl Friedrich Kühn, within the State Heritage Administration of the 1950s most often with Viktor Kotrba), which served as one of the main primary sources of information for this text, can be seen as a most remarkable source. It reveals Träger’s repeated efforts to mobilise specialists who did not merely act as a voice of impartial expertise in on-site communication, but in a sense represented the “state”. The conservationist also spoke out against the devastation of the cemetery in cooperation with some local authorities (the regional sanitary inspector, the district conservationist, the head of the municipal department of education and culture). What ought to be considered extraordinary in comparison to other cases, is the rather broadly developed conservationists’ argumentation with the provisions of the criminal law, which was directed to the district prosecutor’s office and various police organs at the time. However, the attempt at a surprising “playing of the opponent’s cards” led only partially to the desired result – i.e. saving as many cemetery artefacts as possible in their natural context. Only relics of the original equipment were preserved in the reduced cemetery area.

Prameny a literatura

Archivní a sbírkové fondy

Národní archiv, fond Státní památková správa, Praha (1919) 1953–1958 (1964)

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, spisový archiv

Státní okresní archiv České Budějovice, Sběrka fotografií a pohlednic Jiřího Dvořáka

Státní okresní archiv České Budějovice, Sběrka soudobé dokumentace

Internetové zdroje

<https://www.c-budejovice.cz/prehled-starostu-mesta> [07. 03. 2024].

<https://www.encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/kina> [11. 03. 2024].

<https://www.encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/spolky-a-sdruzeni> [14. 03. 2024].
<http://www.npu.cz/biograficky-slovník-pamatkaru-l/kuehn-karl-friedrich/> [18. 04. 2024].
<https://www.pamatkovykatalog.cz/administrativni-budova-geodezie-n-p-23055631>
[07. 03. 2024].
http://www.regionalnirozvoj.eu/sites/regionalnirozvoj.eu/files/05_sokolsky_ostrov_f.pdf
[14. 03. 2024].

Literatura a vydané prameny

- b. a., Klub „Za staré Budějovice“, *Jihočeské listy* z 16. 10. 1912, roč. 18, č. 120, s. 1–2.
- b. a., Zprávy z odborů, *Za starou Prahu*. *Věstník Klubu Za starou Prahu*, 1914, roč. 5, č. 1–3, s. 20.
- BĚLOVÁ, Jana, *Funerální litina ve střední Evropě*, nepublikovaná dizertační práce, Praha: Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy 2011.
- BĚLOVÁ, Jana, Litinové náhrobky Malostranského a Olšanského hřbitova v Praze, in: *Tradice a současnost železářské výroby VII. Materiály z konference konané v Muzeu Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech ve dnech 9.–10. 10. 2013*, Rokycany 2013, s. 3–9.
- BĚLOVÁ, Jana – LANG, Martin, *Hřbitove, hřbitove, zahrado železná. Funerální litina hřbitovů na Brdech, Podbrdsku a v okolí*, Hostivice 2013.
- BIEGEL, Richard, *Město v bouři. Urbanismus a architektura historického centra Prahy 1830–1970*, Praha 2022.
- BINDER, Milan – KOVÁŘ, Daniel, *Projekty ze šuplíku. Nerealizované nápady, které mohly změnit České Budějovice*, České Budějovice 2018.
- BINDER, Milan – KOVÁŘ, Daniel, *Sady, parky, aleje. Historie a současnost veřejné zeleně v Českých Budějovicích*, České Budějovice 2020.
- DOSTALÍK, Jan, *Organická modernita. Ekologicky šetrné tendence v československém urbanismu a územním plánování (1918–1968)*, Brno 2015.
- DVOŘÁK, Jiří – KOVÁŘ, Daniel – NIKRMAJER, Leoš – PETRÁŠ, Jiří – CIGLBAUER, Jan – HIEKE, Erik – KOZEL, Petr – ŠILHA, Jiří, *České Budějovice pod hákovým křížem*, České Budějovice 2015.
- GAŽI, Martin, Hrobka rodiny Rosenauerů v Českých Budějovicích. Konzervátorův marný boj o zachování „politicky neúnosné“ památky v letech 1958–1962, *Památky jižních Čech*, 2017, roč. 8, s. 29–35.
- HOŘEJŠ, Miloš, *Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*, Praha 2013.
- CHLÍBEC, Jan – ROHÁČEK, Jiří, *Monumenta mortis et memoriae. Sepulkrální skulptura ve výtvarné kultuře českého středověku*, Praha 2022.
- KADLECOVÁ, Žaneta, Ochrana sakrálních památek na území hlavního města Prahy v období protektorátu Čechy a Morava, in: *Vidět – Slyšet – Číst – Rozumět. Sborník příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských studijních programů*, NOVÁ, Magdaléna – OPATRNÁ, Marie (edd.), Praha 2015, s. 217–222.
- KALINOVÁ, Gabriela – HNOJIL, Adam a kol., *Malostranský hřbitov. Historie a současnost*, Praha 2016.
- KING, Jeremy, *Budweisers into Czechs and Germans*, New Jersey 2002.
- KOVÁŘ, Daniel, *Budějovické hřbitovy. Malý kulturně-historický průvodce*, České Budějovice 2001.
- KUČERA, Stanislav, Jan Hartl (nekrolog), *Preslia. Časopis Československé botanické společnosti*, 1968, roč. 40, s. 442.
- KURZ, Michal, *Sokolský ostrov v Českých Budějovicích a spory o jeho budoucnost v letech 1912–1915*, http://www.regionalnirozvoj.eu/sites/regionalnirozvoj.eu/files/05_sokolsky_ostrov_f.pdf.
- KÜHN, Karl Friedrich, *Denkmalschutz und Baupflege im Stadtraume. Gekürzte Fassung eines am 19. Februar 1942 in Prag im Kurse für die Schulung der Sachbearbeiter der Baupolizei gehaltenen Vortrags / Ochrana památek a péče o stavby v městech. Výťah z přednášky přednesené dne 19. února 1942 v Praze v kursu pro školení úředníků pověřených výkonem stavební policie*, Prag 1943.
- KÜHN, Karl Friedrich, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg, Brünn – Prag – Leipzig – Wien* 1934.
- LAVIČKA, Roman, Hřbitovní zeď v Albrechticích nad Vltavou. Zrcadlo památkové péče na jihočeském venkově druhé poloviny 20. století, *Památky jižních Čech*, 2009, roč. 2, s. 9–40.
- LAVIČKA, Roman – ČAPEK, Ladislav – FRÖHLICH, Jiří – HAVLICE, Jiří – KRAJÍČ, Rudolf – REITINGER, Lukáš, *Královská založení na jihu Čech za vlády posledních Přemyslovců*, České Budějovice 2016.
- MALÝ, Jaromír, *Albrechtický hřbitůvek*, b. m. 1947.
- MUDROVÁ, Ivana, *Tajnosti českých hřbitovů*, Praha 2013.
- MUSILOVÁ, Jitka, *Kapličkový hřbitov Albrechtice nad Vltavou*, Čerčany 2015.
- PIZINGER, Josef, *Albrechtický hřbitovní areál*, Albrechtice nad Vltavou 1987.
- POLAKOVIČ, Daniel – STEINOVÁ, Iva – VLADAŘOVÁ, Petra, *Židovské hřbitovy na jihu Čech*, České Budějovice 2021.

- RŮŽIČKOVÁ, Daniela, Adolf Träger (1888–1965). Malíř, památkář, muzejník a pedagog, *Zprávy památkové péče*, 2018, roč. 78, č. 5, s. 526–528.
- SKŘEBSKÁ, Renata, *Sepulkrální památky okresu Prostějov*, Praha 2010.
- SKŘEBSKÁ, Renata, *Sepulkrální památky okresu Přerov*, Ostrava 2019.
- SOUKUPOVÁ, Blanka, Olšanské hřbitovy – „velkoměsto mrtvých“ na konci 19. a ve 20. století. Odborný a občanský zájem, *Epigraphica & Sepulcralia*, 2022, roč. 12, s. 231–248.
- STEHLÍK, Miloš – MALÝ, Tomáš – KONEČNÝ, Michal – SUCHÁNEK, Pavel, *Hřbitov ve Střílkách. Příběhy barokního torza*, Kroměříž 2021.
- ŠTUMBAUER, Jan, Historie českobudějovické turistiky od jejich počátků do roku 1938, *Studia Kinanthropologica*, 2021, roč. 22, č. 1, s. 43–61.
- TISCHEROVÁ, Jana, *Pražské hřbitovy, pohřebiště a sepulkrální památky*, Praha 2023.
- TRÄGER, Adolf, *25 let Klubu Za staré Budějovice. 1912–1937*, České Budějovice [1937].
- TRÄGER, Adolf, Staré Budějovice, *Krása našeho domova. Měsíčník pro okrašlování, zalesňování a pro ochranu domoviny*, 1913, roč. 9, č. 2, s. 17–22.
- UHLÍKOVÁ, Kristina, Kühn, Karl Friedrich, in: *Biografický slovník památkové péče*, <http://www.npu.cz/biograficky-slovník-pamatkaru-l/kuehn-karl-friedrich/>, publikováno 23. října 2013.
- UHLÍKOVÁ, Kristina, Rudolf Hönigschmid: německý památkář v Československu, *Zprávy památkové péče*, 2018, roč. 78, č. 5, s. 522–524.
- VOŠTA, Karel, *Průvodce po uměleckých dílech hřbitova v Chýnově*, Chýnov 2022.
- WIRTH, Zdeněk, Stará venkovská města II. Č. Budějovice, *Za starou Prahu. Věstník Klubu Za starou Prahu*, 1913, roč. 4, č. 2–3, s. 9–11.
- ZEMAN, Jaroslav, Pozapomenutý historik umění Karl Friedrich Kühn (1884–1945), *Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci*, Liberec 2007, s. 85–89.
- ZEMAN, Martin, Památky vojenské historie podunajské monarchie na Písecku. Vojenské hřbitovy, hroby, pomníky a památníky, *Památky jižních Čech*, 2018, roč. 9, s. 67–100.

Mgr. Martin Gaži (nar. 1972)

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích

gazi.martin@npu.cz

ORCID ID: 0000-0002-8407-8213

Obor kulturní historie absolvoval na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích. Od roku 1998 pracuje v českobudějovickém Národním památkovém ústavu, nejdříve v umělecko-historickém oddělení, kde se specializoval na restaurování mobilií v liturgických prostorech a dřevěných součástí architektur, od roku 2010 je edičním pracovníkem, redaktorem a vedoucím kanceláře ředitele. Dlouhodobě se zabývá studiem kulturní historie 17. až 20. století, v poslední době zejména proměn projevů zbožnosti a dějin památkové péče.